

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ ТА БЕЗПЕКИ

Кафедра фінансів та обліку

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**«МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ)
ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І
ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА
НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ»**

кваліфікаційна робота

здобувача освітнього ступеня
«магістр» **ЛЕНЧУК Ольга
Андріївна**

2 курсу денної форми навчання
спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»
ОПП «Фінансова розвідка»

Науковий керівник

кандидат економічних наук, доцент
МАРУШКО Надія Семенівна

Рецензент

кандидат економічних наук, доцент
КРІЛЬ Ярослава Ярославівна

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

„___” _____ 202_ р., протокол № _____
завідувач кафедри фінансів та обліку,

(підпис)

(ПРІЗВИЩЕ та ініціали)

Львів – 2022

Завдання

АНОТАЦІЯ

ЛЕНЧУК О. А. Методи боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2022.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню теоретичних основ та надання практичних рекомендацій щодо методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях. Розглянуто теоретичні основи дослідження методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях. Проведено діагностику фінансових відносин при легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Оцінено методологічні підходи проведення національної оцінки ризиків та інструменти управління ними. Окреслено напрями розвитку методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях

Ключові слова: методи боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінка ризиків, інструменти управління ризиками, регулювання системи протидії відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

ANNOTATION

LENCHUK O.A Methods of combating legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing at the international and national levels. - Manuscript.

Qualification work for the master's degree in specialty 072 "Finance, Banking and Insurance". - Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2022.

The qualification work is devoted to the study of theoretical foundations and practical recommendations on methods of combating money laundering and terrorist financing at the international and national levels. Theoretical bases of research of methods of struggle against legalization (laundering) of the proceeds from crime, and financing of terrorism at the international and national levels are considered. Diagnosis of financial relations in the legalization (laundering) of proceeds from crime. Methodological approaches to conducting national risk assessment and tools for their management are evaluated. The directions of development of methods of struggle against legalization (laundering) of the proceeds from crime, and financing of terrorism at the international and national levels are outlined

Key words: methods of combating legalization (laundering) of proceeds from crime, risk assessment, risk management tools, regulation of the system of combating money laundering.

**МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ)
ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І
ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА
НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ**

ЗМІСТ	5
ВСТУП	6
1. РОЗДІЛ 1. ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ	9
1.1. Передумови формування методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму на міжнародному та національному рівнях	9
1.2. Ризики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	16
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ	24
2.1. Діагностика фінансових відносин при легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях	24
2.2. Методологічні підходи проведення національної оцінки ризиків: міжнародний рівень	32
2.3. Інструменти управління ризиками в боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму	43
Висновки до розділу 2	48
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ	50
3.1. Розвиток методології та інструментів в боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях	50
3.2. Оцінка ефективності методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму	59
Висновки до розділу 3	64
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Глобалізація процеси, які впливають на фінансову систему, найбільш повно проявляються у прискоренні транскордонного переміщення капіталу та сприяють зростанню нелегальних фінансових потоків. Тіньовий капітал, вливаючись у легальну економіку, негативно впливає на макроекономічну та соціальну стабільність, актуалізуючи заходи щодо запобігання та боротьби з його відмиванням та фінансування тероризму.

Світова практика стримування зростання тіньової економіки останніми роками поповнилася методами, що реалізуються в рамках глобальної системи ПВД/ФТ, яка орієнтована на припинення можливостей використання злочинцями тіньового капіталу.

Питанням запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму на сьогодні не є достатньо дослідженим, проте вагомий внесок в даній царині здійснений такими вітчизняними та зарубіжними науковцями, як Н. Внукова, О. Глущенко, Т. Єфименко, Л. Леченко, О. Піхомний, І. Ревак, М. Флейчук та інші, що послужило основним підґрунтям для проведення даного дослідження. В роботі також використано міжнародні стандарти, нормативне забезпечення України, статистичні дані та інші інформаційні ресурси. Зважаючи на постійні зміни, які вносяться у міжнародні стандарти ПВД/ФТ, збільшуються вимоги до держав та фінансових організацій щодо недопущення залучення у відмивання коштів, передбачається ПВД/ФТ. Саме тому, для збереження національної фінансової стабільності вкрай важливе формування та підтримання в актуальному стані системи фінансового регулювання та використання її методів.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є дослідження теоретичний та обґрунтування практичних рекомендацій щодо методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму, вивчення досвіду міжнародного рівня та

його застосування на національному рівні. Задля досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- базуючись на теоретичних дослідженнях методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях оцінити передумови їх формування та оцінити ризики ПВД/ФТ;
- провести оцінку фінансових відносин при легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях;
- дослідити еволюцію становлення та сучасний стан методичного інструментарію ПВД/ФТ, визначити його переваги, недоліки та проблеми практичного застосування в Україні та на міжнародному рівні;
- розкрити сучасні напрями розвитку методології та інструментів в боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму на міжнародному та національному рівні;
- провести аналіз ефективності методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму.

Об'єктом дослідження є система фінансових відносин у системі боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях на міжнародному та на національному рівнях.

Предметом дослідження є теоретичні основи методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях та їх практичне застосування.

Методи дослідження. В процесі проведення дослідження та аналізу джерел інформації використано комплекс методів економічних досліджень, об'єднаних системним підходом до вивчення проблеми. На різних етапах застосовувалися аналітичний, монографічний, економіко-статистичний,

графічний, абстрактно-логічний, історико-логічний, порівняльний, індуктивний, дедуктивний методи, прийоми економічного аналізу та ін.

Наукова новизна одержаних результатів:

- на основі проведеної оцінки методології ПВД/ФТ запропоновано використання нової технології, зокрема цифрові технології, які ефективно застосовуються для виявлення, аналізу та моніторингу ризиків у сфері ПВД/ФТ;
- на основі оцінки методів ПВД/ФТ та елементів ризику (загрози, вразливості, наслідки) сформовані концептуальні підходи до системи протидії відмивання нелегальних фінансових потоків, що синтезують об'єкт, суб'єкт, предмет, цілі, функції, принципи, фактори, підходи, інструменти, що дозволяють комплексно управляти ризиками;
- визначено етапи та траєкторії розвитку регулювання системи ПВД/ФТ, що дозволяє побудувати методологічну основу його подальших досліджень, як окремо, так і у сфері суспільних фінансових відносин загалом.

Основний зміст роботи. В першому розділі визначено теоретичні дослідження методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму на міжнародному на національному рівнях.

Другий розділ містить оцінку методологічного забезпечення боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму на міжнародному на національному рівнях.

У третьому розділі окреслено напрями розвитку методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму на міжнародному на національному рівнях.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота містить анотацію українською та англійською мовами, вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (48 найменувань на 4 сторінках) 7 додатки, розміщені на 12 сторінках. Загальний обсяг роботи – 68 сторінок, із них основний текст – 60 сторінки, які містять 11 рисунків та 4 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

1.1. Передумови формування методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на національному та міжнародному рівнях

Наукова полеміка щодо необхідності та ефективності впливу на економіку фінансових методів має багаторічну історію. Високорозвинені країни пройшли тривалий період розробки та застосування різних заходів фінансового регулювання, в тому й числі на формування методів боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. Дослідження способів коригування процесу із запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом поповнилося низкою методів та інструментів, реалізація яких зробила свій внесок у формування міжнародного фінансового регулювання. Тим самим було створено основу нового етапу наукової дискусії про доцільність і результативності нововведень у сфері фінансового регулювання у глобальному масштабі.

Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму носить міжнародний характер, методологія та механізми із запобігання якого та з його дотриманням розробляються міжнародним органом - FATF. Негативний вплив відмивання доходів на фінансову систему проявляється в:

1) зміні процентних ставок. Кримінальні фінансові потоки в процесі їх відмивання часто переходять кордони держави. У таких випадках фінансова система-донор нелегальних потоків витрачає ресурси, її фінансові організації зменшують обсяг кредитування, тому процентні ставки ростуть.

2) спотворення валютного курсу. Оскільки відмивання грошей ведеться у великих масштабах, перетікання капіталу відбивається на попиті на іноземну валюту, національна валюта стає слабшою;

3) зниження якості інвестицій. Відмивання, будучи частиною кругообігу капіталу тіньової економіки, націленої на надприбутки, перенаправляє тіньовий капітал з розумних інвестицій у ризиковані, неякісні. Приховані від оподаткування доходи, призначені для національних економічних проєктів, інвестуються у надприбуткові сектори бізнесу, наприклад, азартні ігри;

4) ухилення від оподаткування. Кошти, призначені для сплати до бюджету, але приховані від оподаткування, у процесі відмивання прямують у високоприбуткові сектори бізнесу, спотворюючи бюджетну політику держави. Крім того, тіньовий капітал, сформований іншими способами, крім ухилення від оподаткування при відмиванні також схильний уникати податкових зобов'язань;

5) загальне погіршення стану фінансової системи в країні.

Негативний макроекономічний ефект від відмивання грошей позначається на:

1) зростанні інфляції під впливом втечі злочинного капіталу з країни та подальшого послаблення курсу національної валюти;

2) уповільнення зростання економіки [76].

Крім того, низка економістів зазначає, що відмивання грошей дестабілізує суспільство, породжуючи:

1) ослаблення соціальної структури: кошти, отримані злочинними організаціями, а також унаслідок ухилення від сплати податків, є основою відтворення та розширення могутності організованих злочинних груп, зростання доходів злочинців та втрати прибутку легальної економіки;

2) ослаблення соціальних і демократичних інститутів суспільства [77].

Надвисокі незаконні доходи можуть надати злочинцям економічну і навіть політичну владу в такому обсязі, який дозволить їм послабити

соціальну структуру, колективні етичні норми і, зрештою, демократичні інститути суспільства.

Досліджуючи оцінки науковців та їх погляди на процеси глобалізаційного впливу на розвиток економіки протягом ХХ ст. [12] приходимо до висновку, що до кінця 1990-х років під впливом об'єктивних економічних законів розвитку суспільства назріла потреба переоцінки існуючого міжнародного регулювання, спрямованого зниження різних перешкод. Об'єктивними умовами створення нового інституту стали:

- структурна перебудова виробництва у напрямку сталого зростання частки тіньової складової, що характеризується високою організованістю, транснаціональним масштабом, злиттям із владними та політичними структурами, формуванням у величезних масштабах фінансових ресурсів;
- неефективність дієвих підходів до боротьби з масштабним ухилянням від оподаткування та організованої злочинності;
- глобальний характер фінансового ринку, що охоплює переважну більшість країн та характеризується безперешкодним переміщенням фінансових ресурсів у різних формах;
- досвід міжнародного фінансового регулювання, отриманий у рамках МВФ, Світового банку, ЄС, МВФ;
- досвід США у сфері протидії відмиванню доходів, прихованих від оподаткування, та інших злочинних доходів, запровадження окремих інструментів із запобіганням боротьби з незаконним розповсюдженням наркотиків та іншими видами організованої злочинної діяльності;
- залучення фінансових організацій та, у ряді випадків, національних фінансових систем у відмивання тіньового капіталу.

Відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом - всесвітнє явище. За оцінками Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності, UNODC щорічно через фінансову систему відмивається 2,7% світового ВВП або 2,18 трлн доларів [21]. Незаконні грошові потоки негативно впливають на фінансову систему, економіку та суспільство загалом.

Негативний вплив відмивання грошей на фінансову систему, макроекономіку та суспільство визначило об'єктивні передумови необхідності системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Сучасна методологія такого регулювання, на нашу думку, може базуватися на низці передумов, що формують основу системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [22].

Передумова перша. Суб'єктом міжнародного регулювання у сфері протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом виступає FATF, членами якої є 35 держав та дві міжнародні організації (Європейська комісія та Рада співробітництва арабських держав Перської затоки). У сукупності ВВП членів FATF становить 76,87 % світового ВВП [24]. Рівень економічного розвитку та добробут населення цих країн нині багато в чому залежить стану їх фінансової, податкової та бюджетної системи, надійності функціонування банківського сектора. Негативний вплив відмивання тіньового капіталу на ефективність фінансової політики зумовило створення найбільшими країнами світу міжнародного регулювання протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом. У той самий час зосередження у країнах основної маси фінансових ресурсів світу, найбільших фінансових інститутів надало їм реальну можливість розпочати глобальний процес легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Таким чином, нагальна потреба була підкріплена можливостями.

Об'єктом міжнародної системи протидії відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом є як визнані нормами міжнародного права суверенні держави (більше 200 держав та територій станом на початок 2020 р.). У той же час стан легалізації доходів конкретної держави оцінюється за рівнем дотримання стандартів FATF всіх національних фінансових інститутів (державних установ, фінансових організацій та їх клієнтів юридичних та фізичних осіб) [25]. У результаті ролі об'єктів міжнародного регулювання протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, виступають інститути державної влади та діючі індивідуальні і колективні резиденти

країн. В силу того, що від процесу легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом окремих фінансових організацій залежить рішення FATF про прийняття санкцій, спрямованих на зовнішню фінансову ізоляцію всіх резидентів країни, державна влада вводить власні інструменти регулювання, спрямовані на прогрес національної системи із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, внаслідок чого уряди формують національні системи боротьби з відмиванням тіньового капіталу. На нашу думку, міжнародно система легалізації доходів це сукупність правових та фінансових відносин, пов'язаних з розподілом повноважень між усіма державами щодо взаємного контролю за легалізацією доходів.

Передумова друга. Оскільки глобальні відносини у межах контролю над відмиванням грошей є однією з сфер людської діяльності, принцип раціонального прийняття рішень вимагає від об'єктів даних відносин узгодження інтересів шляхом врегулювання взаємних прав держав (територій) щодо зниження витрат взаємодії та переходу на більш ефективний рівень. У сфері легалізації доходів 40 Рекомендацій FATF здійснюють моніторинг фінансової поведінки держав та формують систему міжнародних інститутів ПВД/ФТ на чолі з FATF [36].

Передумова третя. Ефективність таких інститутів на міжнародному рівні визначається ступенем їхньої відповідності інтересам конкретних держав. Ці інтереси залежать від співвідношення вигід та витрат, які отримує та несе кожна з держав при функціонуванні міжнародних стандартів (FATF, група «Егмонт», регіональні організації), а також від витрат на їх реформування. Вигоди та витрати від діючих міжнародних інституцій розподіляються між державами нерівномірно.

Передумова четверта. Практика реалізації Рекомендацій FATF сприяла виникненню нового напрямку міжнародних фінансів, пов'язаних з розподілом прямих і непрямих фінансових витрат, викликаних формуванням та еволюцією із запобігання відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом.

Передумова п'ята. Нинішнє законодавство ЄС щодо протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму зосереджено на директиві про боротьбу з відмиванням грошей (Anti money laundering directive - AMLD), яка забезпечує всеосяжне регуляторне середовище для запобігання та боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Однак відсутність чіткої позиції та обмежений характер деяких правил, прийнятих на рівні ЄС, у поєднанні з різними підходами призвели до різнобічного застосування правової бази ЄС між державами-членами та між міжнародними організаціями. Ці розбіжності охоплюють широкий спектр положень. Щодо сфери застосування, тобто фізичних та юридичних осіб, на які поширюються вимоги щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, деякі вийшли за межі переліку в реєстрі торгівлі викидами (Чехія) або адміністратор реєстру компаній (Франція). Хоча в деяких випадках конкретні ситуації ризику можуть виправдовувати національні розбіжності, наведені вище приклади показують, що існують однакові рівні ризику в усьому ЄС, але внаслідок застосування різних підходів не можуть підпадати під дію правил протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

Нечіткі правила ЄС також призводять до невизначеності щодо того, як вимоги протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму мають застосовуватися приватним сектором. Крім того, чинні правила не передбачають взаємозв'язку централізованих реєстрів банківських рахунків у всьому ЄС. Звіт Комісії за 2019 рік, що оцінює технічну доцільність такого з'єднання, підтвердив, що це можливо. Ці реєстри дозволяють ідентифікувати будь-яких фізичних або юридичних осіб, які мають або контролюють платіжні рахунки, банківські рахунки та сейфи, і, як зазначається у звіті за 2019 рік, стануть важливим компонентом у боротьбі з відмиванням грошей, пов'язаними з ними основними злочинами та фінансуванням тероризму. Відсутність взаємозв'язку централізованих реєстрів банківських рахунків перешкоджає своєчасному доступу до інформації про банківські рахунки та

транскордонному співробітництву між ПФР, а також компетентними органами з питань ПВК/ФТ [35].

Нарешті, деякі держави-члени вжили заходів для подолання специфічних ризиків, пов'язаних із готівкою, встановивши граничні межі для великих готівкових платежів, тоді як інші цього не зробили. SNRA 2019 дійшов висновку, що вразливість платежів готівкою щодо відмивання грошей є дуже високою (найвищий рівень загрози). Це пов'язано з низкою фактів, серед яких великі суми, які можна залучати швидко та анонімно, в тому числі через кордони, вплив у всіх секторах та низький рівень усвідомлення ризику. Чинні правила, які передбачають застосування заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму до торговців товарами за операції на суму понад 10 000 євро, не досягли очікуваних результатів. Частково це пов'язано з відсутністю рамок/контролю або через те, що запровадження заходів контролю є неефективним. Навіть там, де існує контроль, трансакції, про які повідомляється, не дозволяють викликати достатній рівень підозр, який би дозволив отримати фінансову розвідку для підтримки розслідувань [35].

Правила ЄС не лише транспонуються та застосовуються різним чином, вони також не повністю відповідають останнім міжнародним стандартам, які розвинулися після останньої поправки до AMLD, оскільки вони не включають усіх постачальників послуг криптоактивів серед професіоналів, які повинні застосовувати вимоги щодо протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму та не адаптовані до ризиків, пов'язаних із інноваціями.

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене та міст 40 Рекомендацій FATF, наукового осмислення закономірностей у процесах, що відбуваються в системі економічних відносин, можна зробити висновок про те, що сформована система із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом потребує удосконалення, особливо у країнах з високим рівнем тіньової економіки.

1.2. Ризики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом

Протидія відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом відіграє важливу роль у діяльності сучасних фінансової системи, розподілі ресурсів, призначених для забезпечення безпеки держави та її громадян, у міжнародному співробітництві. Міжнародний характер протидії відмиванню доходів передбачає спільне збільшення знань вченими різних країн. Тим часом, національна економічна система характеризується відокремленістю у цих питаннях та проявляється через специфіку типологій відмивання коштів в Україні а також через новизну існуючої проблеми та низький практичний досвід застосування методики оцінки ризиків у сфері ПВК/ФТ.

Фінансовий моніторинг увійшов у практику діяльності багатьох країн у зв'язку із створенням систем ПВК/ФТ. Основоположним методологічним фундаментом його організації виступає ризик-орієнтований підхід, базовим елементом якого є оцінка ризиків. Враховуючи викладене, Держфінмоніторинг спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні реалізувала проект технічної допомоги «Розвиток спроможності фінансової Система моніторингу України», в рамках якої проведено першу Національну оцінку ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму. Звіт був представлений у грудні 2016 року та розроблена Методика національної оцінки ризиків та відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні у 2018 році [37].

Оцінювання ризиків є важливий фундаментом для управління ризиками та систематизації та забезпечення стійкості в країні. НОР є важливим кроком у визначенні, спільне бачення фундаменту ризиків, а також розуміння того, які ризики мають бути визначені, пом'якшені, ліквідовані та/або передані. НОР сприяє розробці рекомендацій та визначення пріоритетів у зміцненні стійкості окремих видів економічної діяльності, секторів, підприємства, установи, організації.

З переходом у 2012 році міжнародних стандартів FATF на ризик-орієнтований підхід ставить перед державами, зацікавленими у захисті своїх фінансових систем від відмивання коштів та їх наслідків нові завдання. Відповідно до стандартів FATF, запроваджений ризик-орієнтований підхід, який полягає у виявленні різних категорій ризиків відмивання коштів (ВК) та розподіл наявних ресурсів на застосування запобіжних заходів залежно від рівня ризику відмивання коштів. Національні фінансові системи мають специфіку, визначену рівнем їх розвитку, структурою, і навіть економічними, політичними, соціальними і навіть релігійними особливостями їх функціонування. FATF не розробляє типологію ризику ВК, делегує цю функцію національним системам протидії відмиванню доходів, залишивши за собою право винесення рішення про адекватність національної оцінки ризику процедурам та заходам, що діють в цій системі країни.

У термінології Керівних вказівок FATF щодо оцінки ризиків, ризик ВК розглядається як похідна трьох факторів: загроз, вразливостей та наслідків. Під загрозою розуміються особа чи група осіб, об'єкт чи діяльність, які можуть потенційно завдати шкоди, наприклад, державі, суспільству, економіці тощо. На практиці - це злочинці, терористичні групи та особи, що їх підтримують, їх кошти, а також минула, справжня та майбутня діяльність з ВК [109].

Поняття «вразливість» містить ті «області, в яких загроза може реалізуватися, або те, що може сприяти або сприяти її реалізації»[30]. Термін «імовірність» означає потенційну ймовірність виникнення подій, що становлять ризик ВК, що залежить від поєднання загроз та вразливостей. Для ймовірності настання події, пов'язаної з ВК, має бути як загроза, так і вразливість. Наслідки - це вплив або шкода, яка може бути надана або заподіяна ризиком ВК, включають вплив злочинної діяльності та пов'язаним з нею відмиванням тіньового капіталу на фінансові системи та установи, а також на економіку в цілому.

Настанови FATF розроблені для оцінки ризиків ПВК/ФТ на національному рівні. Офіційні документи країн зберігають наступність із

міжнародними стандартами. Так, у Національній оцінці ризиків в Україні ризик відмивання коштів сприймається як можливість заподіяння збитків фінансовій системі та економіці в цілому шляхом здійснення фінансових операцій (угод) з метою легалізації (відмивання) злочинних доходів, у зв'язку з реалізацією загрози та (або) наявністю вразливості.

Методика Національна оцінка ризику відмивання коштів та фінансування тероризму проведена у 2018 в Україні, водночас є досвід країн, які встигли переглянути раніше зроблену оцінку, зокрема поняття «ризик ВК». Так, у 2015 році США визначили його як «сумарне судження, функцію загрози, вразливості та наслідків» [31]. З 2018 року трактування зазнало змін, і ризик ВК став означати «функцію загрози та вразливості та враховувати вплив пом'якшуючих заходів, включаючи регулювання, нагляд та правосудження» [32]. Таким чином, у 2018 році США виключили із системи елементів ризику ВК, що діяли в країні з 2015 року, наслідки, про які написано: «не всі методи відмивання грошей мають однакові наслідки. Методи, що дозволяють відмити більшу частину грошей максимально ефективно або максимально швидко, є найбільшими потенційними наслідками» [33]. Крім того, загрози та вразливості в сфері відмиванню доходів, більше не розглядалися як константи, а пов'язувалися у функції, елементами яких виступають регулювання, нагляд та/або правозастосування. Таким чином, визначення стало більш зрозумілим для оцінки ризиків ВК.

Міжнародні офіційні документи, що регулюють сферу ПВД/ФТ в окремих сегментах фінансової системи, керуються загальним підходом до визначення ризиків ВК [34]. Відповідно до цього, під ризиком ВК розуміють поєднання загроз (особа, група осіб, об'єкт чи діяльність, які можуть за допомогою відмивання грошей потенційно завдати шкоди державі, суспільству, економіці тощо), вразливостей (областей, у яких загроза може реалізуватися або сприяти її реалізації) та наслідків ВК (негативний вплив на фінансову організацію, фінансову систему та/або економіку загалом).

Для глибокого пізнання наукової категорії необхідне не лише її коректне визначення, а й формалізація суб'єкта, об'єкта та відносин, що виникають у ході їхньої взаємодії. Узагальнення позицій науковців щодо об'єкта та суб'єкта відмивання злочинних доходів, призводить до висновку, що ризик ВК визначається як злочинна дію суб'єкта ризику, спрямовану на введення у законний обіг капіталів незаконного. Об'єктом ризику ВК доцільно вважати спектр дій зі злочинними доходами, націлений на їхню легалізацію: виведення доходів в офшори, інвестиційну діяльність, придбання нерухомості, антикваріату тощо; суб'єктами виступають фізичні особи, юридичні особи, злочинна група, злочинне співтовариство, які здійснюють фінансові операції та інші угоди з грошима, цінними паперами та іншим майном, спрямовані на встановлення, зміну чи припинення пов'язаних із ними цивільних прав чи обов'язків. Отже, при перенесенні вищевикладеного на відносини, пов'язані з ризиком ВК, під суб'єктами ризику ВК слід розуміти особу чи групу осіб, які можуть залучати фінансову організацію до відмивання коштів або тіньового капіталу (рис. 1.1).

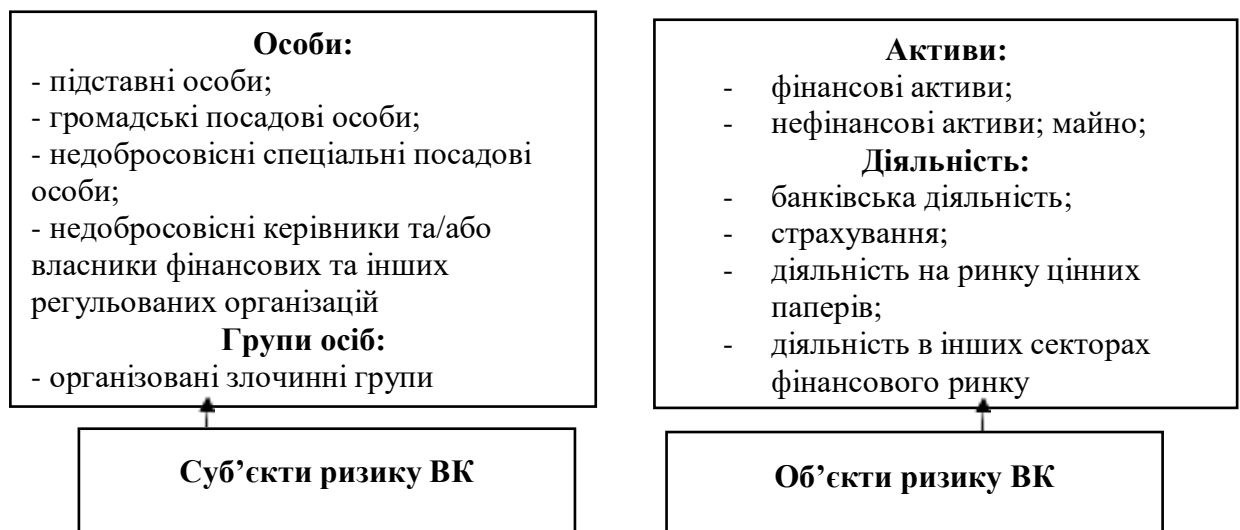

Рис.1.1. Суб'єкти та об'єкти ризику відмивання коштів

Джерело: складено автором за даними [26, 32]

Об'єкти ризику ВК визначаються як у складі загроз ВК (здійснення діяльності), і у складі вразливостей (області, у яких відбувається реалізація

загроз ВК). Огляд типологій відмивання коштів, що публікуються FATF та національної оцінки ризиків ВК різних країн дозволяє узагальнити сфери їх реалізації та віднести до них такі об'єкти, як:

- фінансові активи (національна та іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали та каміння, страхові поліси, криптовалюти та ін.);
- нефінансові активи (нерухоме майно, предмети мистецтва, розкоші та ін.);
- банківську діяльність;
- страхування;
- діяльність на ринку цінних паперів;
- діяльність в інших секторах фінансового ринку.

Під об'єктами ризику ВК пропонуємо розуміти фінансові та нефінансові активи та види діяльності фінансових та інших регульованих у сфері ПВД/ФТ організацій, що використовуються у відмиванні грошей.

Для визначення змісту ризику ВК як наукової категорії зазначимо, що у рамках економічної теорії діють два підходи до поняття ризику. Відповідно до першого (математичного) підходу ризик розглядається як ймовірність настання несприятливих подій, у випадку з ризиком ВК - залучення фінансової організації в ВКД. Згідно з другим (економічним підходом) ризик - це величина шкоди, що виникає в результаті настання несприятливої події [43]. Щодо ПВД/ФТ, до несприятливих подій щодо суб'єктів ризику ВК слід визнати наглядові чи санкційні заходи.

Наполегливе проведення FATF політики послідовної імплементації міжнародних стандартів ПВД/ФТ у практику фінансових інститутів у глобальному масштабі сприяє змінам щодо банків до легалізаційних вимог. Сучасні зарубіжні та українські банки визнають протидію відмиванню грошей найважливішим фактором в управлінні правовим ризиком та ризиком втрати ділової репутації, підтверджують, що дотримання принципу «Знай свого клієнта» і розбірливість у виборі ділових партнерів стали частиною їхньої професійної культури завдяки саме закону у сфері ПВД/ФТ .

Усвідомлення важливості ризику ВК у банківському секторі проявляється у його кваліфікації серед банківських ризиків загалом. Офіційні документи та наукові публікації відносять ризик ВК до складових елементів банківського ризику, що підлягає нейтралізації. Оцінка існуючих підходів дозволяє узагальнити різні фактори впливу: на міжнародному, національному та корпоративному рівні (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Фактори оцінки ризику відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом

Джерело: складено автором за даними [32]

Інший підхід передбачає виявляти ще не реалізовані, але потенційні ризики ВК. Так, FATF розрізняє три такі ризики в залежності від його джерела: ризик клієнта, ризик послуги (продукту) та ризик країни. Ризик клієнта обумовлений наміром клієнта, що свідомо приховується, використовувати фінансову організацію для відмивання грошей. Ризик послуги (продукту) обумовлений потенційною небезпекою конкретної фінансової послуги (продукту) уникнути легалізаційних процедур. Ризик країн поєднує в собі ступінь ймовірності залучення фінансових організацій у відмивання грошей при проведенні фінансових операцій з країнами з слабким контролем ПВК/ФТ [141]. Недоліком такої класифікації є її суто превентивний

характер. У процесі обслуговування клієнт, спочатку визнаний законослухняним, може змінити свою схильність до відмивання грошей.

Найбільш розгорнута класифікація відображається у нормативних документах НБУ, які визначають вимоги до організації управління ризиком ВК в кредитних і некредитних фінансових установах [144]. Ризик за типом клієнта та (або) кінцевого бенефіціара, ризик, пов'язаний з проведенням клієнтом певного виду операцій, об'єднаний в одну групу - ризик клієнта, тоді як інша група складається з ризику залучення фінансової організації та її співробітників у використанні послуг з метою ВК - ризик використання послуг фінансової організації з метою ВК.

У Методиці національної оцінки ризиків та відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні у 2018 [145] кожна з груп ризиків (дуже високий, значно вищий, вищий, середній, нижчий, значно нижчий, дуже низький) поєднує у собі як інститути (фірми-одноденки, фірми-нерезиденти, трасти та ін.), види діяльності (зовнішньоекономічна, банківська, страхова та ін.), так і фінансові активи (готівка, електронні засоби платежу, віртуальні валюти та ін.) та банківські операції з такими активами (транскордонні перекази грошових коштів).

Гнучкість змішаного підходу забезпечує швидку адаптацію процедур у сфері ПВД/ФТ до змін у схемах відмивання грошей здійснення контрольно-наглядових заходів.

Висновки до розділу 1

Дослідження передумов формування системи міжнародного фінансового регулювання у сфері ПВД/ФТ дозволило виявити вплив на них об'єктивних економічних законів розвитку суспільства. В дослідженні показано, що негативний вплив відмивання коштів на фінансову систему, макроекономіку та суспільство загалом визначило об'єктивні передумови створення нового інституту – міжнародного фінансового регулювання у сфері

ПВД/ФТ. У свою чергу, міжнародне регулювання ПВД/ФТ сформувало та підтримує новий напрямок фінансових відносин, відмінних від традиційних міжнародних фінансів тим, що реалізуються вони не в рамках бюджетного правила, і не на фінансовому ринку за законами попиту та пропозиції, а за дотриманням урядами та їх фінансовими інститутами певних вимог, встановлених міжнародними фінансовими організаціями.

Незважаючи на широкомасштабну глобалізацію, фінансові відносини у різних країнах суттєво різняться. Відповідно, відрізняються ризики ВК. У країнах із високим рівнем організованої злочинності відбувається первинне накопичення тіньового капіталу у формі готівки та проводиться перша стадія його відмивання. Як правило, така ситуація характерна для країн із загальним низьким рівнем освіти населення та слабким використанням сучасних безготівкових розрахункових інструментів. Фінансові організації стикаються з ризиком залучення у відмивання тіньового капіталу при зарахуванні великих обсягів готівки на банківські рахунки клієнтів. У країнах із розвинутою економікою, низьким рівнем злочинності та високоорганізованою фінансовою системою, ризики ВК можуть виявлятися у транскордонних перетікання тіньового капіталу, що проходить другу та/або третю стадії відмивання, де відбувається маскування та інвестування у надприбуткові об'єкти легальної економіки.

В умовах різноманітності фінансових відносин, фінансових інститутів у різних країнах, а також обмеженості ресурсів національних бюджетів для боротьби з відмиванням тіньового капіталу, у 2012 році FATF змінила підхід до організації сфері ПВД/ФТ з тотального на ризик-орієнтований. Тим самим кожна країна самостійно управляє ризиком ВК.

Управління ризиком ВК - нове явище у міжнародній та українській практиці. Ідентифікація найбільш загальних властивостей та зав'язків, розкриття сутності управління ризиком ВК дозволить сформувати фундамент науково-обґрунтованого управління ризиком ВК.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

2.1. Діагностика фінансових відносин при (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях

Організована злочинність приносить значні обсяги незаконних доходів і прибутків у всьому світі. Україна має впровадила численні заходи щодо боротьби з корупцією, організованою злочинністю та НФП в країні. На сьогодні, за оцінками експертів, Україна все ще залишається у списку тих, які здійснюють злочину діяльність щодо відмивання коштів всередині і за межами країни та залишається транзитною країною для торговців людьми. Основними злочинними діями в Україні залишаються незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми, експлуатація природних ресурсів, незаконна торгівля зброєю, кіберзлочинність та ухилення від сплати податків. Крім того, Україна стикається з російською військовою агресією, яка є причиною великого економічного навантаження, та, як наслідок, конфлікт сприймається як фактор, що сприяє організованій злочинній діяльності.

Боротьба з організованою злочинністю та НФП, а також повернення незаконно отриманих активів вимагає залучення кількох сфер політики та транснаціонального співробітництва. Україна інвестувала багато коштів в заходи з боротьби з корупцією, організованою злочинністю та боротьбі з НФП, хоча події 2020 та 2021 років створили значну політичну напругу. Поки існує спеціальне агентство - Агентство з повернення та управління активами (ARMA), ключовою роллю якого є відстеження незаконно одержаних активів та управління вилученими активами, проте необхідні додаткові заходи для забезпечення більшої прозорості і незалежності цього та інших агенцій,

зокрема щодо питання арешту та конфіскація великих сум активів, пов'язаних із злочинною діяльністю, і щодо питання прозорості спрямування таких вилучених активів на першочергові потреби розвитку.

У той час як Україна переживає значні економічні реформи, залишаються суттєві проблеми розвитку, у тому числі в секторах освіти, охорони здоров'я, сільського господарства та інфраструктури. Удосконалення механізмів захоплення а також конфіскація незаконно одержаних активів сприятиме таким ініціативам розвитку і може суттєво покращити якість життя багатьох українців.

Як зазначають дослідники, процес протидії відмивання коштів включає такі стадії як відстеження, заморожування, вилучення, конфіскація та управління доходами, отриманими незаконним шляхом.

У світовій практиці, що зазначають звіти OECD (Organisation of Economic Cooperation and Development) [31], у вилученні незаконно отриманих активів були 2012 році на загальну суму близько 1,4 мільярда доларів США пов'язані з корупцією. В процесі було повернено активів на загальну суму 147 млн. дол. США. Проте, ці цифри занижені у порівнянні з широко цитованими оцінками, що сукупний розмір відмивання коштів у світі може бути десь між двома і п'ятьма відсотками світового ВВП. Лише у 2009 році злочинні доходи оцінювалися в 3,6% світового ВВП, при цьому відміто 2,7% (або 1,6 трлн доларів США).

За даними Європейського Союзу (ЄС) у поверненні незаконно одержаних активів за підсумками Європолу прибутки організованих злочинних угруповань становили 110 млрд євро щорічно в ЄС. Зазначається, що корупція обтяжує економіку ЄС близько 120 мільярдів євро на рік. За оцінками Європолу, приблизно 1,2 мільярда євро конфісковано щороку в ЄС, що становить 0,009% ВВП ЄС. Для країни з ВВП 200 мільярдів євро (наприклад, Фінляндія в 2014 році) це становить близько 17,7 мільйона євро; для країни з ВВП в один трильйон євро (наприклад, Іспанія в 2014 році), цей показник становить близько 88,7 млн. євро; для країни з ВВП близько 2,2 трлн.

євро (наприклад, Франція в 2014 р.) це близько 195,2 млн євро. Найбільш загальноприйнята оцінка глобального хабарництва ставить становить приблизно 1,5-2 трильйони доларів США щороку.

Отже, корупція, хабарництво, крадіжки та ухилення від сплати податків та інші незаконні фінансові потоки коштують країнам, що розвиваються, 1,26 трлн. доларів США на рік. Це приблизно дорівнює економіці Швейцарії, Південної Африки та Бельгії, та вистачило б коштів, щоб забезпечити ресурсами 1,4 мільярда людей, які живуть менше ніж на 1,25 доларів США на день, тобто понад межею бідності. Хабар у 1 мільйон доларів США може швидко скласти 100 мільйонів доларів збитків для бідної країни через зірвані проекти та невідповідні інвестиційні рішення, які підривають розвиток. Незважаючи на вищесказане, до таких оцінок слід ставитися з обережністю. Вони мають на меті дати уявлення про масштаби відмивання грошей, які представляють лише частину НФП. Через незаконний характер трансакцій точні статистичні дані недоступні і, ймовірно, ніколи не будуть доступні, і тому неможливо дати остаточну оцінку суми грошей, які щорічно відмиваються в усьому світі. Тому Група з фінансових заходів (FATF) не публікує жодних цифр з цього приводу. Тим не менш, існує майже загальний консенсус щодо того, що відмивання грошей та НФП у всьому світі підривають більшість економік, а також їх розвиток [31].

Особливостями розвитку економіки в Україні є те, що у 2018 році МВФ визнав Україну найбільш бідною країною в Європі. Після розпаду Радянського Союзу в 1991 р. ВВП України різко впав на десять років та почав швидко зростати лише з 2000 по 2008, після якого, як і багато інших країн, був негативним під впливом світової фінансової кризи. ВВП України за 2019 рік становила близько 153,2 млрд дол. США. Основними галузями промисловості в Україні є паливна, видобувна, літакобудування та космічна, сільське господарство та туризм. Інші галузі промисловості складаються з хімічної, автомобільної та суднобудівної промисловості.

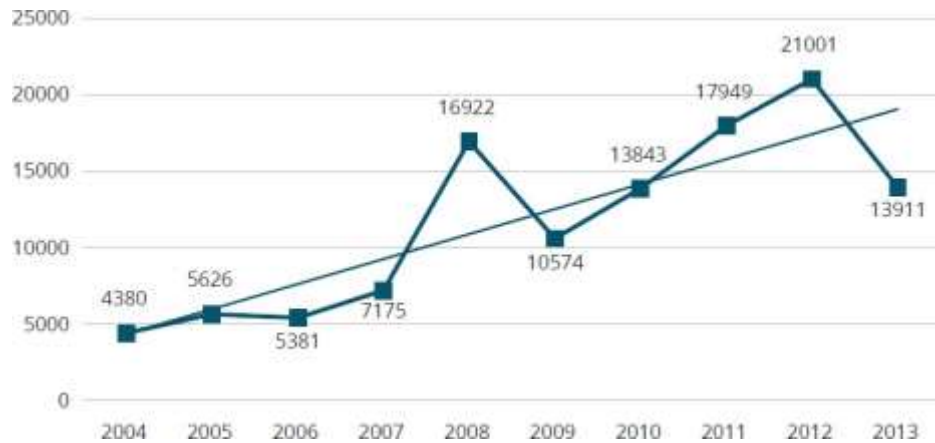

Рис. 2.1. Незаконні потоки в Україні за 2004-2013 рр. у млн. дол. США

Джерело: складено автором за даними [32]

Корупція становить один з найбільших економічних ризиків в Україні. Це створює кримінальні доходи та підриває ефективне функціонування деяких державних інституцій та системи кримінального правосуддя.

У 2020 році Україна набрала 33/100 бали в індексі корупції Transparency International і посіла 117 місце з 180 країн.

Цю ситуацію визнає українська влада, яка доклала багато зусиль, щоб протистояти цій динаміці; в країні діє кілька антикорупційних органів кожне відомство має свої функції - зокрема Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА), Державне бюро розслідувань (ДБР) та Вищий антикорупційний суд України (ВАКС).

Тим не менш, згідно з результатами антикорупційного опитування, проведеного програмою підтримки спільноти «об'єднаного» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) у 2018 році, корупція сприймається як одна з трьох найбільших проблем в Україні. Найбільшою загрозою вказали 73,2% опитаних політичну корупцію на найвищому рівні. Так само 72,4% відповіли, що корупція в бізнес-середовищі вважається серйозною проблемою. Більше того, опитування показало, що загалом у громадськості не вистачає віри в державні інституції для пом'якшення корупції.

Аналогічно, у звіті Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу (USAID) за 2020 рік зазначено, що в період з 2017 по 2020 роки корупція зростає в багатьох сектор. Найбільшими прикладами корупції, що породжує незаконні фінансові потоки в Україні, є випадки, пов'язані з колишнім президентом Віктором Януковичем. Справи щодо екс-президента та інших високопосадовців показали, що через їхні корупційні дії держава втратила близько 40 мільярдів доларів [43].

Більше того, за даними розслідування Pandora Papers, опублікованого у 2021 році, Україна є лідером за кількістю політиків, які використовують офшорні схеми, в документах згадуються 38 таких осіб [44].

Крім того, існує значна політична напруга щодо незалежності чи прозорості ключових структур, таких як НАБУ та АРМА [45].

До основних ризиків широкого використання готівки включають:

- підтримання тіньової економіки, а отже, збитки державного бюджету від несплачених податків;
- спотворення внутрішньої конкуренції, тобто законний бізнес не в змозі конкурувати з тими, хто перебуває в тіньовій економіці,
- збільшення потенціалу для корупційних схем поряд з зменшенням довіри населення до державних інституцій.

В Україні, за проведеними оцінками, рівень використання готівки є високим, підраховано, що вагове відношення готівки до ВВП становив 12,1% у 2017 році, що є високим показником для розвинених країн. Таке значне використання готівки призводить до ризиків для економіки, оскільки використання готівка є кращим методом у незаконних суб'єктів для відмивання коштів та фінансування своєї незаконної діяльності з мінімальним виявленням [44].

До значного ризику також відносять високий готівковий обіг наявної тіньової економіки в Україні. Відповідно до Української національної оцінки ризиків (NRA) за 2019 рік рівень тіньової економіки у 2018 році становив 30% від ВВП, хоча це нижче за 42%, які висвітлені у звіті Moneyval за 2017 рік.

Проте, такі дані дозволяють суттєво збільшувати економічний потенціал та можливості діяльності тих осіб, які причетні до організованої злочинності, корупції та відмивання грошей [45].

Ухилення від сплати податків коштує Україні близько 180 млрд. грн. щорічно. Способи ухилення від сплати податків в Україні подібні до тих, що й в інших країнах і включають контрабанду, крадіжки податку на додану вартість (ПДВ), підробку, переміщення прибутку за межі оподаткування, спотворення податкової бази, зловживання податковими пільгами, преференції, нелегальне підприємництво та індивідуальна господарська діяльність без реєстрації [47]. Щорічна втрата бюджету в Україні від ухилення від сплати податків пов'язана з нелегальними фінансовими потоками, у млн. грн. (табл.2.1.).

Таблиця 2.1

Втрати бюджету, пов'язані з від ухилення від сплати податків
пов'язана з нелегальними фінансовими потоками, у млн. грн. (щорічно)

Види	Річна сума	Втрата бюджету
Офшорні схеми	230-260	50-60
Контрабанда	80-230	25-70
Коверсійні центри	40-50	5-15
Підробки	невідомо	10

Джерело: складено автором за даними [32]

Найбільші схеми ухилення від сплати податків спричиняються великими корпораціями в країні, на відміну від інших країн, де ухилення від сплати податків спричинено малим незареєстрованим бізнесом [48]. Використання підставних компаній великими корпораціями коштує національному бюджету України приблизно 600 мільйонів доларів США.

Деякі великі корпорації, які прагнуть максимізувати свій прибуток за рахунок зниження податків, вдаються до схем ухилення від сплати податків [49] і переводять свій прибуток (за оцінками приблизно в три мільярди доларів США на рік) на юридичні особи з спрощеним оподаткуванням [50].

Нині політика України щодо подолання останньої економічної кризи, спричиненої пандемією Covid-19, може ще більше сприяти незаконним фінансовим потокам шляхом ухилення від сплати податків.

Конвертаційні центри вважаються основним ризиком відмивання грошей за оцінками Moneyval; такі центри часто використовуються нелегальними суб'єктами для вивезення доходів з країни, для конвертації доходів у готівку для підвищення легальності походження та виведення активів коштів із легальної економіки [53].

Державна служба фінансового моніторингу (ДФМС) повідомила, що протягом 2013-2017 років було задіяно близько 2193 проваджень щодо конвертаційних центрів [54].

За результатами опитування PriceWaterhouseCoopers (PwC) впливу шахрайства в Україні у 2018 році [55] видно, що 48% організацій, які відповіли, зазнали певної форми шахрайства у зазначеному році. Близько 46% українських організацій повідомили про оцінку грошових збитків менше ніж у 100 000 дол. США, тоді як 19% повідомили про збитки від 100 тис. до 1 мільйона доларів США, 4% повідомили про збиток від 1 мільйона до 5 мільйонів доларів США, а 8% повідомили про найбільшу грошову втрату від 5 до 50 мільйонів доларів США. П'ять найбільш поширених форм шахрайства були хабарництво та корупція (73%), незаконне привласнення майна (46%), шахрайство у сфері закупівель (33%), шахрайство з сфері управління персоналом (33%) та кіберзлочинність (31%). (рис. 2.2) [12].

Окремі сектори економіки України, включаючи неприбутковий сектор, залишаються проблемним питанням щодо фінансування тероризму та сепаратистських груп. Цьому сприяє низка факторів: значне використання готівки, погане регулювання діяльності некомерційних організацій, слабкий контроль за реєстрацією юридичних осіб та їх фактичних бенефіціарних власників, відсутність контролю за окремими частинами державного кордону. Крім того, загроза фінансування терористичної та сепаратистської діяльності посилюється через вторгнення агресора. Ці ризики загрожують розширенню в

Україні за незаконним потокам зброї та боєприпасів із супутніми незаконними фінансовими потоками [61].

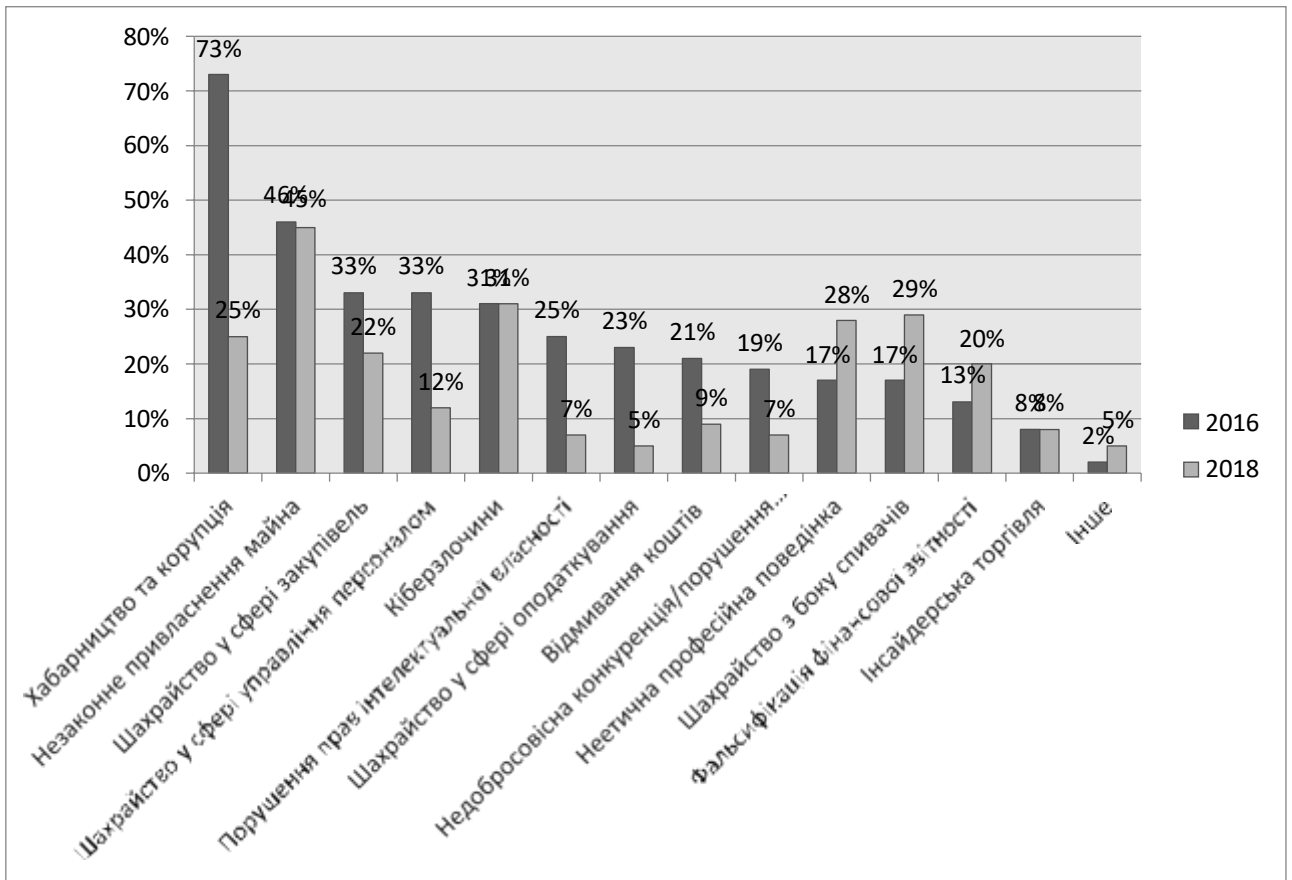

Рис. 2.2. Оцінка видів економічних злочини та / або шахрайства в Україні, виявлені протягом 2016-2018 рр., % *

Джерело: складено автором за даними [32]

Вцілому, збройний конфлікт спричинив економічне навантаження, щоденні втрати за наслідками якого становлять близько п'яти мільйонів доларів США [64]. Крім того, конфлікт сприймається як фактор, що сприяє діяльності організованої злочинності в країні. До основних незаконних потоків, які пов'язані з конфліктом, є торгівля людьми, зброєю, контрабанда товарів та фінансування тероризму [64-69].

У своєму звіті за 2017 рік Moneyval зазначає, що організована злочинність в Україні зростає, і це впливає на економіку країни. Така оцінка підтверджується Національною оцінкою ризиків України за 2019 р. Всесвітній

економічний форум поставив Україну на 113 місце з 137 країн світу за рівнем організованої злочинності [70-71].

Отже, оцінки експертів свідчать про негативний вплив НФП та пов'язаних з ними злочинів в Україні за останні роки. Проте, пріоритетними напрямками протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом є ефективна політика уряду у напрямі гальмування НФП, повернення незаконно одержаних активів, ліквідації корупції та озброєного конфлікту.

2.2. Методологічні підходи до проведення національної оцінки ризиків: міжнародний рівень

Дослідження відмивання грошей як наукової категорії з формулюванням понятійного апарату, класифікації, виявлення специфічних елементів, функцій та принципів стало основою для дослідження ризиків для подальшої побудови наукового базису щодо їх створення дієвої методології їх протидії.

Питання дослідження дій та процедур з відмивання доходів є найважливішим у практиці реалізації цілей та завдань всієї діяльності щодо протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом та потребує серйозного наукового аналізу. Багато чого тут залежить від трактування поняття, які визначають спектр дій щодо легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. У процесі оцінки термінів нами було встановлено, що у науковій літературі для цього явища використовується багато термінів, серед яких найчастіше зустрічаються такі, як «механізм відмивання коштів», «спосіб відмивання доходів», «схема відмивання доходів». В англійських джерелах застосовується термін «method» (метод, спосіб, типологія). Окремі автори та офіційні організації використовують терміни «схема» і «механізм», або «спосіб» і «схема» як тотожні поняття [39]. Оцінка наукової літератури показує, що термін «схема» є найбільш розповсюдженим. У значенні «виклад, опис чогось у загальних рисах, без подробиць» найбільше підходить до

наукових досліджень, тоді як у значенні «загальний план побудови організації чогось» дозволяє вивчати практичні аспекти явища.

Під схемою відмивання доходів доцільно вважати певну сукупність учасників, взаємозв'язків між ними, а також послідовність процедур та дій щодо відмивання грошей [11].

Систематизація масиву наукових джерел та інформаційних ресурсів FATF, Світового банку та МВФ дозволила виділити методи, які пропонуються у світові практиці та націлені на ризик-орієнтованому підході. До найважливіших методів доцільно віднести:

- 1) методологія МВФ щодо проведення НОР у сфері ПВД/ФТ;
- 2) методологія СБ щодо проведення НОР у сфері ПВД/ФТ;
- 3) методологія міжнародної оцінки ризиків ВК/ФТ на рівні ЄС;
- 4) проведення національної оцінки ризиків фінансування розповсюдження зброї масового знищення Королівського інституту оборонних досліджень (RUSI) Великобританії;
- 5) методика ОБСЄ зі збору даних при проведенні Національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму.

Методологія НОР, що пропонується МВФ пропонує до розгляду три ключі до оцінки ризику ВК і ФТ: загрози, вразливості і наслідки.

Міжнародні стандарти ризик-менеджменту визначають ризик як функцію ймовірності виникнення негативних подій [8]. Ймовірність виникнення вказаних подій є функцією співіснування загрози і вразливості до цієї загрози. Іншими словами, ризикові події настають тоді, коли загроза використовує вразливість. Формально, R – національний рівень ризику ВК і ФТ може бути виражений як:

$$R = f [(T),(V)] \times C \text{ (1.1.)}, \text{ де}$$

T - загроза; V вразливість; C – наслідки прояву ризику ВК і ФТ. Відповідно, рівень ризику може бути пом'якшений шляхом зменшення загроз, вразливостей (слабких місць), або ж потенційних наслідків прояву ризику.

Рівень ризику (R) ВК і ФТ визначає чистий ризик та враховує вплив управління на мінімізацію прояву загального ризику, притаманного будь-якій сфері діяльності. Тобто моніторинг операцій щодо ВК здатний зменшити рівень загального ризику, однак брак відповідних заходів не призводить до збільшення рівня звичайного ризику [9].

Моніторинг у сфері ПВД/ФТ поділяється на дві категорії: перша - здійснення загального нагляду та визначення чинників зниження ризику (загальні регуляторні вимоги); другий - здійснення спеціального моніторингу у сфері ВК/ФТ, який враховує вимоги FATF. Оскільки однією з найважливіших цілей ризик-менеджменту є ефективний розподіл ресурсів з метою мінімізації вагомих ризиків, МВФ рекомендує зосередитись на ризиках від суттєвих для певної країни операцій ПВД/ФТ.

Оцінка загроз (T) в більшості пов'язана обсягом операцій з відмиванням коштів отриманих злочинним шляхом та попиті на них. Тобто, суб'єкти, які задіяні у сфері ВК генерують попит на них, оскільки мають на меті одержані нелегальні активи легалізувати (відмити). Оцінка ризику ВК та загрози, при цьому, взаємозв'язані з обсягом капіталу, призначеного для ФТ, а також із тією юрисдикцією через яку здійснюється відмивання відповідних капіталів.

Вразливість (C) в оцінці ризику ВК/ФТ пов'язана із сутнісними характеристиками продуктів, послуг, каналів розподілу продуктів і послуг, клієнтської бази, інституцій, систем, організаційних структур і юрисдикцій (включаючи слабкі місця в національній системі ПВД/ФТ, у механізмах регулювання і нагляду), які уможливають зловживання ними для ВК/ФТ [31].

Наслідки стосуються результатів, які виникають через настання ризикових подій. Наслідки можуть виявлятися як завдані збитки, втрати активів, підрив репутації фінансової установи, втрата довіри клієнтів, втрати у доходах ділових одиниць та держави загалом. Узагальнено можна стверджувати, що процеси ВК та ФТ генерують два типи наслідків: перший асоціюється безпосередньо зі скоєнням операцій, пов'язаних з ВК та ФТ

(наприклад: скоєння предикатних злочинів; залучення фінансових установ до ВК; скоєння терористичних актів); другий - асоціюється з використанням активів після того, як вони були легалізовані (відмиті).

Одним з найбільш вживаних на сьогоднішній день є система оцінки ризику ВК та ФТ, що характеризується поєднанням якісно-скорингових (бальних) показників. Вказана система фокусується на головних ризикових подіях, пов'язаних з процесом ВК або ФТ, що впливають на формування профілю ризику ВК і ФТ. Зазначений підхід дозволяє краще зрозуміти, змодельовати та проаналізувати процеси ВК та ФТ шляхом розмежування та ідентифікації найважливіших складових подій, що збільшують ймовірність успішного ВК або ФТ. Привласнюючи бали цілій низці об'єктивних та суб'єктивних індикаторів, які використовуються для ідентифікації рівня загроз, вразливостей та наслідків, пов'язаних з операціями з ВК та ФТ, ризик-менеджери виходять на оцінку загального ризику суттєвості операцій з ВК та ФТ, їх сутності, обсягу та наслідків. Така оцінка за балами використовується для створення ймовірних змінних величин для кожного випадку ВК або ФТ, який аналізується: перша змінна - ймовірність суттєвого ВК та/або ФТ; друга - наслідки ВК та/або ФТ. Зазначені дві змінні величини поєднуються у загальній системі національної оцінки ризиків ВК та ФТ [24].

Найважливішими компонентами НОР у сфері ПВД/ФТ є:

1) підхід до отримання непрямих імовірних індикаторів успішного ВК і ФТ в значному обсязі, який базується на оцінці основних подій (операцій), пов'язаних з ПК/ФТ, а також використання аналітичного коефіцієнта і пов'язані з цими індикаторними модулі для впровадження оцінки якості аналізу ймовірності настання серйозних ризикових подій;

2) підхід до отримання непрямих показників суттєвих наслідків, які продукують операції з ВК і ФТ у значній кількості;

3) підхід до оцінки загального рівня ризику ВК або ФТ.

Організація та групування подій, пов'язаних з ризиком відмивання тіньового капіталу, а також аналітичні модулі, які використовуються для

отримання непрямих (індикативних) ймовірнісних показників ВК наведено в додатку А.

Аналітичні модулі для оцінки ризику ВК використовують як кількісні, так і якісні дані, які отримані як від державних, так і від приватних (комерційних) суб'єктів та джерел інформації (МВФ, Світовий банк, ООН, бази даних) та офіційних документів, неопублічних даних (внутрішня статистика державний орган).

У межах кожного аналітичного модуля слід проаналізувати кожен фактор ризику, враховувати ті показники, які є найбільш впливовими, і тільки після цього цей фактор оцінювати (якісна оцінка в балах), що в свою чергу дозволяє: передбачає наперед визначене визначення критеріїв прийняття рішень з оцінкою ймовірності значного ВК. Для кожного показника до якого відповідають факторам ризику ВК, наведеним у таблиці, їх необхідно визначити власні критерії (групи оцінки), залежно від яких підвищується чи зменшується ризик ВК. Ці критерії мають типовими (приблизні ВК) для подібних типів індикаторів. Критерії визначення рівня ризику є описовими. Вони відповідають якісній порядковій шкалі вимірювання, який створюється на основі бальних оцінок факторів і відповідних показників і складається з семи рівнів ризику (додаток Б). Використані коефіцієнти дозволяють оцінити приблизну, а не реальну ймовірність виникнення ризику ВК. Запропонована система оцінки веде до оцінки відносної ймовірності (тобто оцінки актуальні лише для інших подібних оцінок з точки зору модулів, секторів, факторів, продуктів, регіонів тощо) [24].

Індикатори прийняття рішень, шкала вимірювання та бали для чинників та їх показників базуються на семибальній шкалі оцінювання (Додаток В). Якщо бал найвищий, то більша ймовірність успішних операцій зі значними ВК, тим більш негативні наслідки окремих операцій. Нарешті, метод середньої геометричної (подібний до методу, який використовується для індексів ймовірності ВК) агрегує наслідки ВК усіх успішних операцій.

Вибір пріоритетів управління на основі ефективності НОР має враховувати різні рівні наслідків ВК. Перш за все, щоб мінімізувати кількість успішних випадків ВК або ФТ, зосередьтеся на загальній меті, яка є найважливішою для більшості режимів ПВК/ФК. Ієрархію пріоритетів слід співвідносити з результатами, отриманими в рамках розглянутих вище аналітичних модулів [31].

Таким чином можна надати матрицю ризику або графік, який показуватиме оцінку ймовірності щодо оцінки впливу відповідної ризикової події (Додаток Б). Слід зазначити, що наслідки можуть значно відрізнятись залежно від того, національний чи міжнародний контекст. Методологія НОР, подана МВФ, також дає змогу оцінити деякі результати, як в абсолютних показниках, так і у загальних показниках валового внутрішнього продукту країни [25].

Ідентифікація включає розробку початкового списку потенційних ризиків або факторів ризику, з якими стикаються країни, коли проводиться боротьба з ВК/ФТ.

Аналіз передбачає розгляд об'єктів, природи походження, джерел, ймовірності та наслідків виявлених ризиків або факторів ризику. Мета цього етапу - отримати цілісне розуміння кожного з ризиків. Оцінка визначає пріоритети для подолання ризику, проаналізованого на попередніх етапах (рис.2.3).

Методологія НОР включає низку стандартизованих висновків, які допомагають органам влади зрозуміти ризик ВК/ФТ в певній країні. Це включає таблицю оцінки національних доходів від злочинності за категоріями злочинів, підсумкову матрицю ризиків основних факторів ризику, що підвищують і зменшують ризик, теплові карти ризикових подій, секторів і компаній, підсумкові таблиці для секторів і компаній, а також національний документ оцінки ризиків.

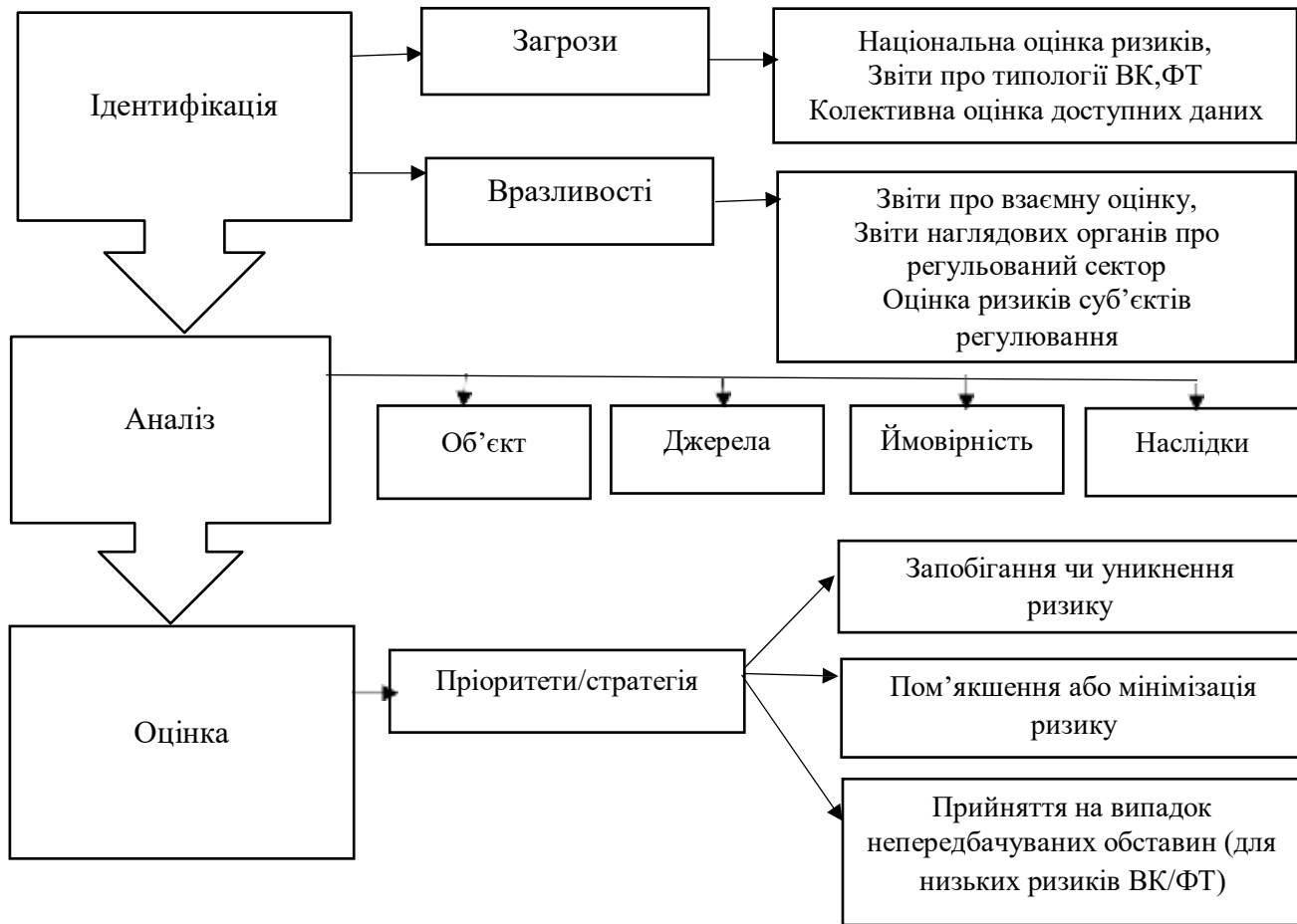

Рис.2.3. Огляд процесу оцінки ризиків ВК/ФТ

Джерело: складено автором за даними [26, 33]

Група Світового банку розробила аналітичний інструмент оцінки ризиків, щоб допомогти країнам у проведенні оцінки ризиків ВК та ФТ на національному рівні. Розробка НОР Світового банку була ініційована групою з питань цілісності фінансового ринку в 2007 році з урахуванням інтелектуального внеску широкого кола експертів та досвіду впровадження ВК у багатьох країнах.

Інструмент містить кілька модулів на основі електронних таблиць Excel, пов'язаних між собою, які дозволяють країнам оцінювати свої загрози та вразливості ВК/ФТ. У СБ «загрози» позначають масштаби та характеристики доходів, одержаних злочинним шляхом, або ФТ у певній юрисдикції. «Вразливості» відносяться до слабких місць або прогалин у захисті юрисдикції від нелегальних фінансових потоків. Загрози та вразливості

можуть бути національними або галузевими і спільно визначати рівень ризику ВК та ФТ в певній юрисдикції.

Цілі методології НОР Світового банку такі:

- допомагати юрисдикціям оцінювати ризики ВК/ФТ та використовувати отриману інформацію для розробки більш ефективної системи ПВД/ФТ, орієнтованої на ризик;
- сприяння розбудові потенціалу в країні не тільки для оцінки ризику ВК/ФТ, а й для покращення структури та практики збору даних та інформації;
- підвищення обізнаності та ініціювання взаємодії та співпраці між зацікавленими сторонами державного та приватного секторів [37].

Загальна структура методів та інструментів Світового банку складається з 9 модулів, які дозволяють оцінити ризик ВК та ФТ. Інструмент структурований навколо 7 модулів, які зосереджені на оцінці ризику ВК. Крім того, інструмент Світового банку містить один модуль для оцінки ризиків фінансових операцій та другий модуль для оцінки ризиків продуктів фінансових установ. Національний модуль оцінки вразливості (модуль 2) та модуль оцінки вразливості сектору (модулі 3-7) мають унікальну та відносно складну логіку, яка використовує середні зважені значення, вбудовані припущення та формули. Однак модулі для оцінки ризику ВК, оцінки ризику фінансування та оцінки ризику продукту фінансової установи залежать від відносно простих матричних структур. Під час НОЗ країна створює національну робочу групу (РГ) для проведення оцінки ризику. Конкретна РГ розбита на кілька команд, кожна з яких зосереджена на одному з модулів. Таблиця 2.2. окреслює три основні частини інструменту та перераховує модулі в кожній частині [31]. Світовий банк приділяє особливу увагу проведенню оцінки ризиків на національному рівні, незважаючи на потенційні переваги більш цілеспрямованої оцінки секторальних ризиків. Це пояснюється тим, що для кожної країни надзвичайно важливо досягти спільного розуміння між усіма відповідними органами влади та зацікавленими сторонами щодо рівня та характеру ризику ВК/ФТ, з яким вони стикаються.

Інструментарій методології НОР Світового банку

Відмивання коштів	Фінансування тероризму	Оцінка ризику фінансових продуктів
Модуль 1. Оцінка загроз Модуль 2. Національна вразливість Модуль 3. Вразливість банківського сектору Модуль 4. Вразливість сектору цінних паперів Модуль 5. Вразливість сектору страхування Модуль 6. Вразливість інших фінансових установ Модуль 7. Вразливість секторів ВНУП	Модуль 8. Національна загроза та вразливість ФТ	Модуль 9. Оцінка ризику фінансових продуктів

Джерело: складено автором за даними [26, 38]

Крім того, результати діяльності НОЗ мають ґрунтуватися на оцінках приватного сектора. Хоча їх також можна використовувати для зовнішнього оцінювання, інструменти Світового банку були розроблені та запропоновані як інструменти самооцінки. Це оцінка, яка організована, керована та є власністю країни, тоді як Світовий банк надає інструменти оцінки ризиків, рекомендації та огляди.

Директива (ЄС) 2015/849 «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму» визнає важливість транснаціонального підходу до ідентифікації ризиків, що визначається в дорученні Комісії розглянути певні ризики, які можуть виникнути на європейському рівні та вплинути на внутрішній ринок ЄС («транснаціональні ризики»). Таким чином, Комісії було доручено провести транснаціональну оцінку ризиків для ВК і ФТ (SNRA).

Ідентифікація ризиків також виконується на другому (національному) рівні кожною державою-членом, щоб гарантувати, що національні ризики належним чином ідентифіковані та пом'якшені. Третій рівень ідентифікації ризиків здійснюється національними секторами з урахуванням факторів ризику, пов'язаних із клієнтами, країнами, продуктами, послугами, операціями та каналами доставки у відповідних секторах.

Ці три рівні оцінки ризику (і можливого зниження) дозволяють провести всебічний аналіз та поінформувати про ризики ВК/ФТ в Європейському Союзі. Вони доповнюють один одного і мають однаковий рівень важливості.

Опис процесу використання методології SNRA поданий на рис.2.4.

Рис. 2.4. Процес етапів методології ВК та ФТ відповідно SNRA

Джерело: складено автором за даними [36, 54]

На основі наявної інформації та розвідувальних даних Комісія пропонує подальші напрями оцінки ризиків для переоцінки або оцінки нових загроз. Комісія оновлює оцінку ризику кожні 2 роки або більше, якщо це необхідно [31].

У 2019 році Королівський об'єднаний інститут оборонних досліджень (RUSI) розробив методологію оцінки ризиків ФРЗМЗ (Формування розповсюдження зброї масового знищення), яка також була зосереджена на оцінці широкого кола загроз ФРЗМЗ.

Методологія призначена для надання допомоги урядам у проведенні національної оцінки ризику ФРЗМЗ. Методологія визначає три категорії діяльності, які можна вважати ФРЗМЗ і які можуть бути включені в національну оцінку ризиків:

1. Фінансові продукти та послуги, безпосередньо пов'язані з торгівлею товарами, чутливими до розповсюдження зброї масового знищення.
2. Легальна та нелегальна діяльність із залученням доходів.
3. Корпоративна або фінансова інфраструктура.

Методологія RUSI використовує базову формулу, в якій ризик є функцією ймовірності та наслідків цих подій, а ймовірність - це співвідношення загроз і вразливостей. Проте окремий із цих чинників (ризиків, слабкі сторони та наслідки) можна оцінювати окремо, врахування всіх трьох чинників є важливим для всебічної оцінки ризику. Ці фактори необхідно послідовно враховувати - загрози, потім - уразливість, потім - наслідки. Для цієї методології необхідно визначити загрози, щоб можна було розглянути вразливі місця та наслідки для кожної ідентифікованої загрози.

Країни повинні враховувати специфічний контекст своєї юрисдикції при оцінці наявності та серйозності загроз, слабких сторін і наслідків.

Методологія, представлена Керівництвом ОБСЄ базується на системному системному підході до збору кількісних та якісних даних у сфері ПВК/ФТ, який дозволяє отримати конкретні, зрозумілі, та відтворювані показники і результати.

Методика оцінки ризиків у сфері ПВК/ФТ пропонує сім тематичних блоків даних у сфері ПВК/ФТ, які подані на рис.2.5.

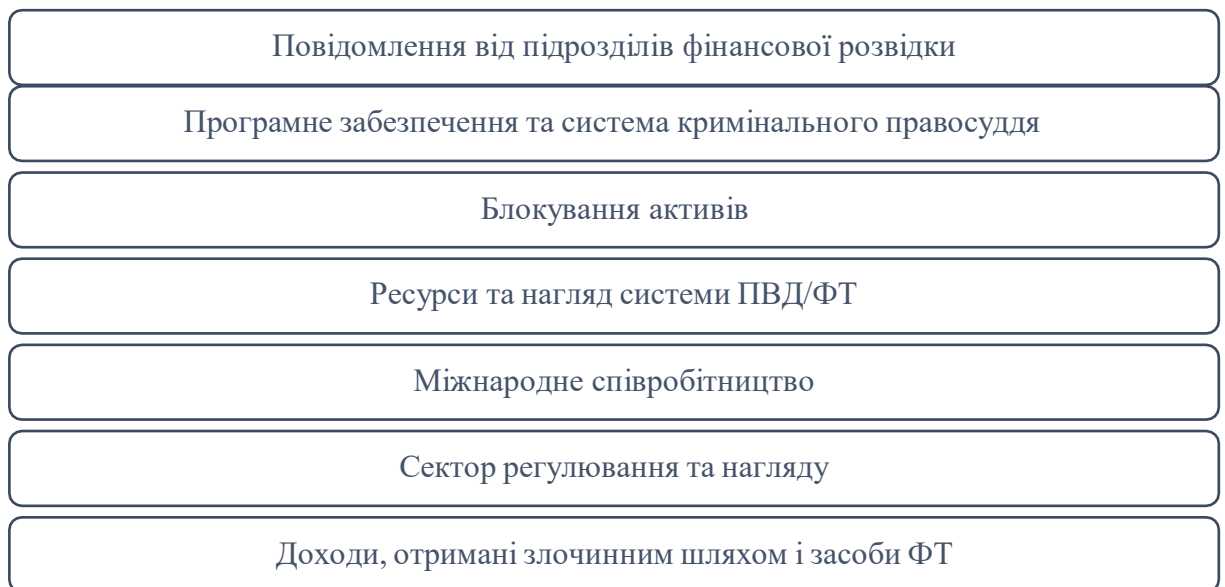

Рис.2.5. Оцінка ризику у сфері ПВК/ФТ відповідно до методики ОБСЄ

Джерело: складено автором за даними [31]

Також, відповідно до методики, тип зібраних даних має визначатися головним органом (як правило, підрозділом фінансової розвідки) на основі потреб національної системи ПВК/ФТ та НОР. Тоді необхідно розставити пріоритети, виходячи з наявних ресурсів.

Під час розробки показників та рекомендацій щодо збору даних, незалежно від того, чи ґрунтуються вони на існуючій методології НОР, головний орган фінансової розвідки розглянути можливість збору таких даних щодо ПВК/ФТ.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, приходимо до висновку, що на методологічному рівні у міжнародній практиці пропонуються різні підходи до оцінки ризиків у сфері ПВК/ФТ, які, на вимогу FATF, базуються на ризик-орієнтованому підході. В більшості країн з розвиненою економікою НОР проведена з дотриманням міжнародних стандартів, а також з урахуванням галузевих правил та відповідних процесів. В Україні НОР здійснюється відповідно до методики, розробленою Держфінмоніторингом, узгодженою з Міністерством Фінансів України та схваленою Радою з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

2.3. Інструменти управління ризиками в боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму

Управління ризиками ВД, як інструмент в боротьбі з нелегальними фінансовими потоками, включає взаємопов'язані стадії: виявлення ризиків, їх аналіз, оцінку та розробку заходів щодо ліквідації та/або мінімізації негативного впливу. Стадія виявлення має першочергове значення, оскільки втрачені ризики загрожують витрачанням ресурсів без результату. Більше того

акцентування уваги на сторонніх ризиках призводить до нераціональних витрат. При виявленні ризиків ВК, кожен суб'єкт протидії відмиванню грошей самостійно вибирає стратегію своєї поведінки в цьому напрямку.

Оцінюючи дослідження науковців щодо виявлення ризиків ВК в банківському секторі [...], можна виокремити три типи стратегії управління ризиком відмивання коштів:

1) стратегія високого ризику передбачає схильність прибуткових, але ризикованих з погляду залучення до ВК операцій, зокрема свідоме рішення обслуговувати клієнтів, що здійснюють ВК;

2) стратегія помірною ризику заснована на принципі «оптимального співвідношення» між прибутковістю та ризиком, коли фінансова організація використовує право відмовити у проведенні прибуткових, але ризикованих операцій;

3) стратегія мінімізації ризику реалізується у прагненні фінансових організацій обмежити обсяги та кількість операцій клієнтів з високим рівнем ризику [146].

Такий підхід, на наш погляд думку, щодо управління ризиком ВК у банках можна використовувати іншими фінансовими організаціями, а також національними системами у сфері ПВД/ФТ в цілому. Послідовність реалізації стандартів ПВД/ФТ та запровадження відповідних санкцій у фінансових наглядових органів сприяли б видаленню з фінансового ринку проблемних, схильних до ризику ВК, фінансових організацій.

Водночас, суворе дотримання стратегії мінімізації ризику не обходиться без негативних наслідків для фінансової системи та економіки загалом. На це вказують західні економісти, які підкреслюють, що фінансова система, протидіючи відмиванню грошей, «не повинна ускладнювати доступ до банківських послуг, підвищувати ціни, інакше вони (клієнти) віддадуть перевагу альтернативним, непідконтрольним системам» [49].

Друга стадія управління ризиками ВК - аналіз - багато в чому реалізується через цифровізацію фінансових організацій та фінансової

системи загалом. На початку 2000-х років на базі великих баз даних банки змогли створювати та вдосконалювати логічний контроль щодо виявлення стійких зав'язків у банківських операціях клієнтів, які передаються службові особи для глибокого аналізу та прийняття рішення щодо виконання розпоряджень клієнта та його обслуговування надалі. На основі цифрових технологій створюються національні бази ідентифікаційних даних, що дозволяють ідентифікувати особу за одним або більше параметрами їх біометричних даних (відбиток пальця, зображення райдужної оболонки ока, малюнок вен на долоні, геометрії обличчя, голосу та ін.).

До позитивних аспектів біометричної ідентифікації можна віднести:

- запобігання шахрайським діям з боку сторонніх осіб та несумлінних співробітників;
- підвищення зручності клієнтів як відсутності необхідності особистого звернення для здійснення більшості фінансових операцій;
- розвиток конкуренції у банківському та небанківському фінансовому секторах за рахунок масового впровадження механізму віддаленої ідентифікації на фінансовому ринку з використанням його біометричних даних та Єдиної системи ідентифікації та верифікації;
- додатковий захист персональних даних шляхом зберігання неідентифікованих біометричних даних окремо від інших ідентифікованих даних (прізвище, ім'я, по батькові, дані посвідчення особи, дані про реєстрацію в соціальних фондах та інше);
- управління ризиками залучення фінансової організації в сфері ВК/ФТ шляхом підвищення прозорості фінансових операцій [54].

Основні недоліки масового використання цифрових технологій в управлінні ризиком ВК скриваються, на нашу думку, у привабливості для шахраїв великих обсягів даних, які збираються в єдині бази.

За результатами аналізу ризиків ВК зазвичай здійснюється їхня оцінка. Офіційні документи та наукові публікації містять багато методичних рекомендацій оцінки ризиків ВК (табл. 2.3).

Методи оцінки ризику ВК

Метод	Сфера використання	Зміст
Ранжування за рейтингом	Оцінка ризику ВК для національної системи ПВД/ФТ	FATF: п'ять рейтингів для технічної відповідності національної системи ПВД/ФТ стандартам FATF (С - відповідає, LC - більшою мірою відповідає, PC - частково відповідає, NC - не відповідає, NA - не застосовується); чотири рейтинги ефективності системи: високий, значний, помірний, низький рівень.
Бальна оцінка	Оцінка ризику ВК для національної системи ПВД/ФТ	Базельський інститут управління: 15 показників відповідності країн стандартам у сфері ПВД/ФТ з відкритих джерел (звіти про взаємну оцінку FATF, індекс сприйняття корупції Transparency International, оцінки МВФ, Світового банку, інформація Світового економічного форуму та ін.) об'єднані у одну загальну оцінку ризику зі зростанням від 0 до 10 (формула розрахунку не наводиться).
Фіксовані показники	Оцінка загального рівня ВК в банку	На основі узагальнення наукових праць щодо взаємозв'язку між рівнем ризику ВК та рівнем фінансової стійкості банку відібрано коефіцієнти, зокрема: мультиплікатор капіталу, надійності, фінансового важеля, достатності капіталу, захищеності власного капіталу, активності залучення позичених і залучених коштів, активності використання залучених коштів у дохідні активи, активності спрямування депозитів у кредитний портфель, кредитної активності, загальної інвестиційної активності в цінні папери і пайову участь, миттєвої ліквідності, загальної ліквідності зобов'язань, відношення високоліквідних до робочих активів, ресурсної ліквідності зобов'язань, незбалансованої ліквідності, а також загальний рівень рентабельності, чисту процентну маржу, інший операційний дохід, рентабельність активів, рентабельність акціонерного капіталу.
Побудова ризик профілю	Ризик залучення банку в ВК	Визначення серед операційного, репутаційного та стратегічного ризику ВК одного або більше домінуючих ризиків або відсутність вираженого акценту на будь-якому ризику.

Джерело: складено автором за даними [26, 27, 33, 38]

Різноманітність методик, безліч компонентів, які впливають на ризики ВК, ускладнюють їх зіставлення, та й управління в цілому. Крім того, результати оцінки ризиків ВК у фінансовій системі однієї країни, виконаної різними методами, дають різні результати. Так, у 2019 році Держфінмоніторингом проведено НОР [12]. В результаті другої НОР, відповідно до вимог державних

органів Плану заходів з мінімізації виявлених ризиків при проведенні НОР та їх управління, ідентифіковано 24 ризики ВК/ФТ, з них 6 – з високим рівнем (Високий обіг готівки, низький рівень доходів населення, ВК/ФТ через дистанційні послуги або з використанням віртуальних валют, неналежне виявлення та санкціонування підозрілих фінансових операцій публічних діячів), 16 – з середнім, та 2 з низьким. Узагальнені результати секторальних оцінок ризиків щодо використання СПФМ з метою ВК/ФТ показують, що високий рівень ризику належить до Сектор небанківських фінансових установ та сектору ринку нерухомості (Додаток Е) [31].

У країнах із низьким рівнем тіньової економіки оцінка ризику ВК показує більш конкретні результати. Так, на ринку цінних паперів Великобританії основним фактором ризику відмивання грошей є не фінансові активи та не дії з ними (операції, угоди), а клієнт [158]. Головний ризик, що сприяє відмиванню грошей у фінансовій системі США, - анонімність у угодах та переказах [159]. Етапи проведення заходів щодо ліквідації та/або мінімізації негативного впливу ризиків ВК здійснюються відповідно до НОР та особливостей фінансової установи (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Інструменти управління ризиками ВК

Інструмент управління ризиком	Сфера використання	Характеристика
1	2	3
Політика «Знай свого клієнта», Базельський комітет з банківського нагляду	Усі фінансові та регульовані нефінансові організації	Отримання повної інформації про особистість клієнта-фізичної особи, джерел походження фінансових активів, які використовуються для фінансових операцій, а також його контрагентів. Щодо юридичних осіб – встановлення інформації, достатньої для розуміння характеру діяльності та окремих господарських операцій, у межах яких здійснюються операції з фінансовими активами
Політика «Знай свого службовця», Базельський комітет банківського нагляду	Усі фінансові та регульовані нефінансові організації	Введення певних перевірок при прийомі службовців та у процесі їх роботи на найвищому рівні відповідальності та компетентності.

Продовження табл. 2.4

1	2	3
Обмеження, стандарти FATF	Усі фінансові та регульовані нефінансові організації	Відмова від виконання доручення клієнта для проведення фінансової операції, відмова від відкриття банківського рахунку; обмежувальні тарифи (обмежувальні тарифи застосовують банки для обмеження операцій з готівковими коштами, тариф тим вищий, чим вища сума такої операції).
Заборони, стандарти FATF	Усі фінансові та регульовані нефінансові організації	Блокування (заморожування) фінансових активів
Припинення діяльності, стандарти FATF	Усі фінансові та регульовані нефінансові організації	Відкликання банківської ліцензії або дозволу організації на фінансову діяльність

Джерело: складено автором за даними [16, 18, 29]

Важливим етапом управління ризиком є аналіз наслідків вжитих заходів. Офіційні документи та наукові публікації, як зазначено вище, містять безліч методик оцінки ризику ВК. Дослідження ризику ВК як наукової категорії, що включає формулювання поняття, визначення об'єкта та суб'єкта, класифікацію, систему інструментів та типів стратегії показує, що дана категорія перебуває в нерозривному зв'язку з усіма компонентами системи ПВД/ФТ руху та вимагає дослідження всієї сукупності відносин, що діють на виконання вимог щодо їх протидії.

Висновки до розділу 2

Дані експертів та аналітичних висновків в системі ПВД/ФТ свідчать про негативний взаємозв'язок з НФП та пов'язаними з ними злочинами в Україні за останні роки, це озброєний конфлікт, є торгівля людьми, зброєю, контрабанда товарів та фінансування тероризму. Проте, в дослідженні показано, що основою протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, повинна бути дієва та ефективна політика регулювання держави в сфері ПВД/ФТ, що повинна системно мінімізувати незаконні операції та

ліквідувати відмивання коштів, боротися з корупцією та фінансуванням тероризму.

Роль фінансової системи в у сфері ПВД/ФТ закріплена міжнародними стандартами і зводиться у загальному формулюванні до встановлення ризиків відмивання коштів та побудови ефективного механізму їм протидії. Аналіз міжнародних та українських офіційних документів, а також зарубіжних наукових публікацій дозволив виявити загальний світовий тренд уніфікації понятійного апарату.

З метою пошуку та формування наукової основи управління ризиками ВК розглянуто різні підходи до методів та інструментів в системі ПВД/ФТ. Загалом, ризик, з точки розу математичного підходу, розглядається як ймовірність настання несприятливої події, з економічного підходу, трактування ризику таке: це величина шкоди внаслідок несприятливої події. З аналізу міжнародних стандартів FATF, законодавства у сфері ПВД/ФТ деяких країн та наукових публікацій встановлено, що вимоги у сфері ПВД/ФТ базуються на економічному підході: протидія ризикам відмивання доходів FATF перекладає на держави, а ті, у свою чергу, на приватні фінансові організації, які зобов'язані організувати систему протидії в свою внутрішню систему управління ризиками.

У наукових працях з управління ризиком ВК у банківському секторі викладено різні підходи до виявлення, аналізу та оцінки таких ризиків. Автором висловлено думку про те, що досі теоретичні дослідження у сфері виявлення ризиків ВК та стратегії їх управлінням як в Україні, так на міжнародній арені, здійснюються за принципом наступного контролю. Потрібні новітні методики, які б дали можливість оперативно коригувати інструменти управління ризиком ВК, у тому числі на основі цифрових технологій, що позитивно себе зарекомендували при аналізі ризиків.

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ З
ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ
ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ НА
МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

3.1. Розвиток методології та інструментів в боротьбі з легалізацією
(відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням
тероризму на міжнародному та національному рівнях

Загальновідомо, що FATF постійно вдосконалює стандарти у сфері ПВД/ФТ, також в кожній країні змінюється законодавство, проте наукові публікацій, власне економічні знання на цю тему розвиваються недостатньо. Основну увагу вітчизняних економістів зосереджено на характері впливу відмивання грошей та стану злочинності. При цьому основи теорії та методології - розробка понятійного апарату, дослідження поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення явища, об'єкта та предмета - залишаються недостатньо вивченими.

До цього часу не прийнято єдиного визначення «протидія відмиванню грошей». Навіть документи FATF не містять його трактування, але розкривають сферу її відповідальності, включаючи:

- 1) розробку стандартів;
- 2) сприяння ефективному здійсненню правових, нормативних та оперативних заходів протидії відмиванню грошей, фінансуванню тероризму, фінансуванню поширення зброї масового знищення та іншим пов'язаним з ними загрозам цілісності глобальної фінансової системи;
- 3) виявлення вразливостей на національному рівні з метою забезпечення глобальної фінансової системи від неправомірного використання [34].

Проте функціонал FATF не охоплює всю предметну область протидії відмиванню грошей, яка, зокрема, не включає моніторинг фінансових

операцій, збір, аналіз інформації про учасників цих операцій та виявлення серед них стійких взаємозв'язків, які вказують на відмивання грошей.

У зв'язку з цим як категорія фінансової науки пропонуємо розглядати протидію відмиванню коштів як сукупність інституційних та фінансових відносин, пов'язаних з розподілом повноважень та витрат між усіма державами (територіями), між державою та фінансовим сектором з виявлення та попередження операцій з відмивання коштів, а також збору інформації про них, обробку, аналіз та передачу відомствам, відповідальним за розслідування та покарання винних.

Загальновідомо, що у 2012 році FATF було затверджено нову редакцію 40 Рекомендацій, в яких акцент робиться на ризик-орієнтований підхід при виборі методів ПВД/ФТ. Його фундаментальний принцип полягає в тому, що обмежені ресурси повинні розподілятися відповідно до пріоритетів, і максимальним ризикам слід приділяти більшу увагу. Альтернативні підходи ґрунтуються на принципі рівномірності, коли всім фінансовим установам, клієнтам, фінансовим продуктам/послугам приділяється рівна увага, або на цільовому принципі, в основі якого лежать інші, відмінні від ризику фактори. Принцип рівномірності домінує у регулюванні бюджетних фінансових відносин, цільовий принцип - у регулюванні фінансових відносин у соціальній сфері. Ризик-орієнтований підхід, обґрунтований в офіційних документах та наукових дослідженнях в сфері ПВД/ФТ, у 2010-х роках набув широкого поширення у податковій сфері та сфері корпоративних фінансів.

Спираючись на теорію управління ризиками в рамках ризик-орієнтованого підходу, можна виділити його елементи (рис. 3.1).

Методологія ризик-орієнтованого підходу регулювання сфері ПВД/ФТ на міжнародному рівні базується на тому, що держава самостійно оцінює ризики залучення її фінансових організацій у відмивання коштів.

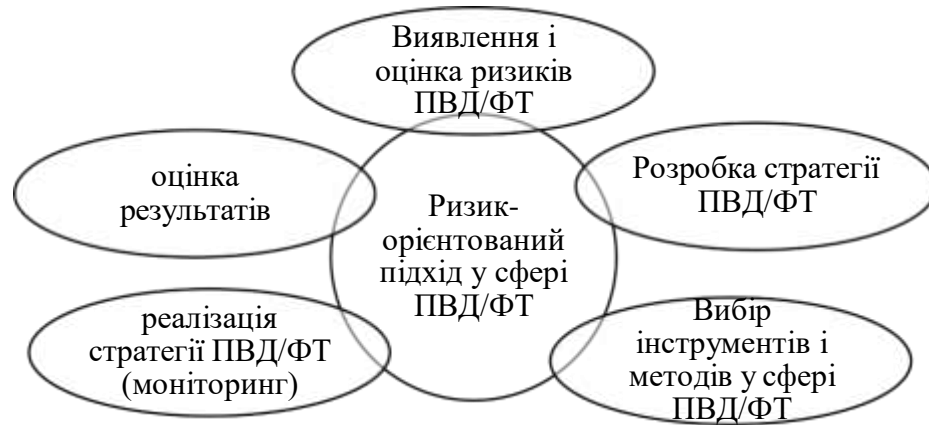

Рис. 3.1. Елементи ризик-орієнтованого підходу у сфері ПВД/ФТ

Джерело: складено автором за даними [16, 19, 33, 54]

FATF надає країнам право самостійно визначати суттєвість впливу кожного з міжнародних стандартів. Щодо регулювання системи ПВД/ФТ, то до факторів суттєвості варто відносити ті, які максимально впливають на швидкість та повноту реалізації країною стандартів FATF з високим ступенем захисту фінансової системи від відмивання грошей. До таких факторів слід відносити (рис. 3.2).

Фактори суттєвості дозволяють виділити умови, що сприяють зростанню ефективності вживаних державою заходів у сфері ПВД/ФТ, а саме: політична стабільність, верховенство закону та дієздатна, незалежна та ефективна судова система, високий рівень прихильності держави до проведення політики у сфері ПВД/ФТ, високий рівень фінансової та іншої звітної дисциплін, повнота та прозорість звітної інформації.

На основі факторів суттєвості ми класифікували країни за рівнем їх відповідності міжнародним стандартам FATF на:

- країни, що підтвердили високий рівень відповідності Рекомендаціям FATF та успішно підтримують стійку національну систему ПВД/ФТ;
- країни, які мають недоліки в сфері ПВД/ФТ, щодо яких FATF закликає своїх членів застосовувати посилені заходи обачності пропорційно до ризиків, пов'язаних з виявленими недоліками (так званий «сірий список FATF»),

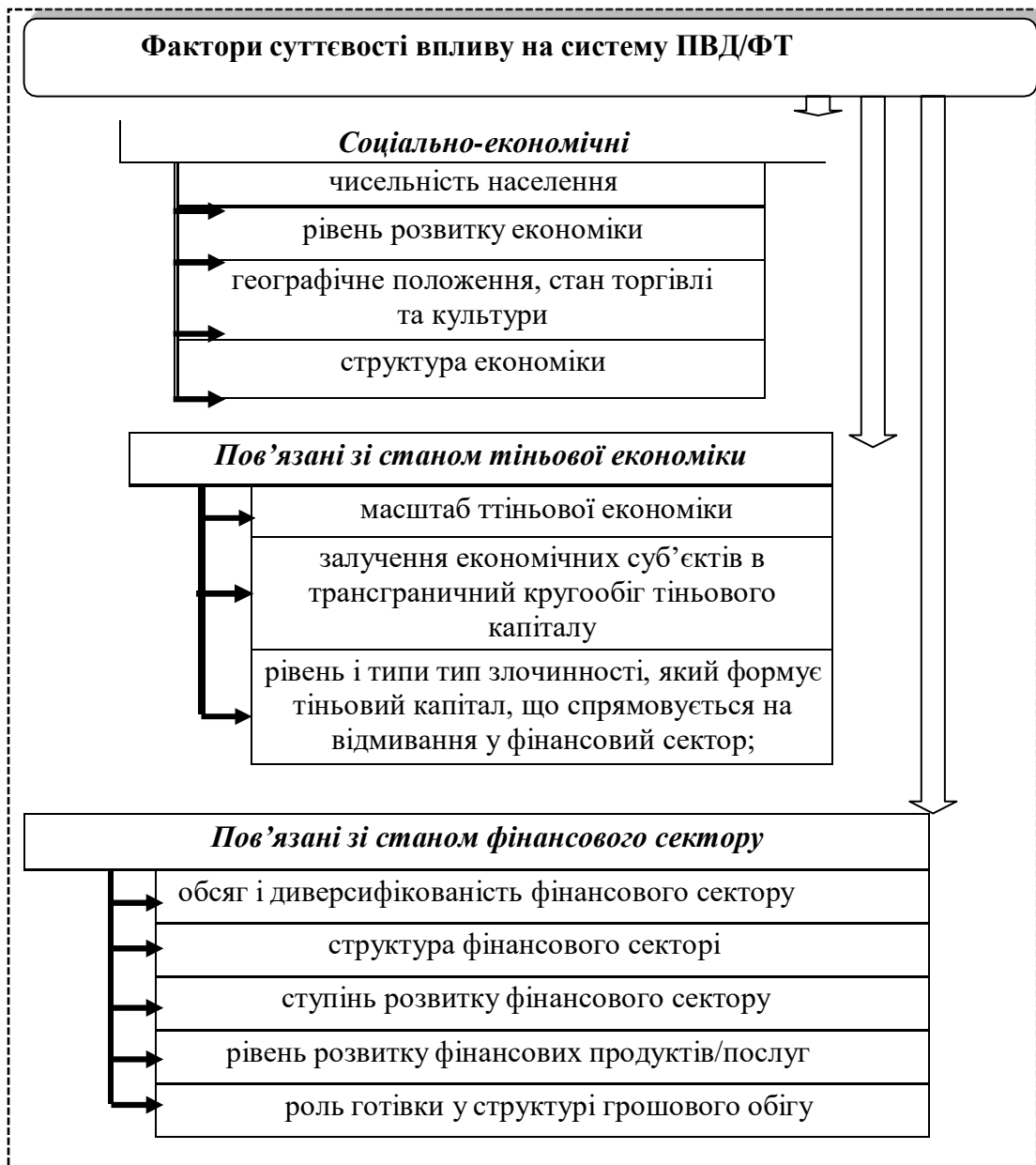

Рис.3.2. Фактори суттєвості національного фінансового регулювання у сфері ПВД/ФТ

Джерело: складено автором самостійно

включає Багами, Ботсвану, Камбоджу, Ефіопію, Гану, Пакистан, Сербію, Шрі Ланка, Сирію, Тринідад та Тобаго, Туніс, Ємен, 2019);

- країни з високим рівнем стратегічних недоліків в сфері ПВД/ФТ, щодо яких FATF закликає своїх членів та інші юрисдикції застосовувати контрзаходи, аж до фінансової ізоляції (так званий «чорний список FATF» включає Корейську Народно-Демократичну Республіку, 2011-2021).

Ризик-орієнтований підхід передбачає зобов'язання країни самостійно, ґрунтуючись на факторах суттєвості, оцінювати максимальні ризики відмивання грошей і саме у цих напрямках концентрувати зусилля та ресурси для процедур у системі ПВД/ФТ.

Базуючись на виявлених ризиках відмивання грошей, держави на національному рівні трансформують ризик-орієнтований підхід до регулювання у сфері ПВД/ФТ своїх фінансових організацій. У рамках цього підходу логічна послідовність розробки основних елементів методології національного регулювання у сфері ПВД/ФТ, на нашу думку, повинна включати:

- національну оцінку ризику відмивання грошей, що передбачає виявлення загроз відмивання грошей та розробку адекватних контрзаходів, що дозволяють ефективно використовувати національні ресурси для максимально повного захисту фінансової системи від залучення до відмивання грошей;

- вибір об'єктів та суб'єктів у сфері ПВД/ФТ регулювання та контролю, які максимально ефективно розподіляють обов'язки та взаємний обмін інформацією. Досвід ризик-орієнтованого підходу в різних сферах свідчить про те, що досить ефективним є розподіл сфер регулювання та контролю між державою та приватним сектором. Щодо протидії відмиванню грошей слід шукати оптимальний варіант розподілу регуляторного та контрольного навантаження, а також форм та складу взаємного обміну інформацією між державою, державними органами фінансового контролю та регульованими фінансовими організаціями. До інформації, якою обмінюються об'єкти та суб'єкти регулювання, належать ризики відмивання грошей, типологія, відомості про фінансові операції, пов'язані з відмиванням грошей, а також учасники таких операцій; перелік країн, фізичних осіб та організацій, фінансові операції з якими мають бути припинені, обмежені або надані посиленому контролю;

- законодавчо-нормативну базу для правового регулювання, що містить зрозумілі та доступні для виконання вимоги, яка концентрує обмежені ресурси

держави та фінансових організацій у зонах максимального ризику та одночасно знижує адміністративне навантаження на тих ділянок, де ризики мінімальні. Правові норми мають бути націлені на результат - зниження ризиків залучення до відмивання грошей, але не повинні формально рівнозначно поширюватися на всі регульовані фінансові організації;

- підходи: формалізований та ризик-орієнтований як з боку держави, у тому числі його фінансово-контрольних органів, так і внутрішній контроль у самих регульованих фінансових організаціях. Формалізований підхід поєднує знання та методи, які впливають із можливостей формалізованого уявлення про об'єкт та процес його функціонування. Ризик-орієнтований підхід передбачає організацію та здійснення контролю, при якому вибір форм, тривалості, періодичності заходів щодо контролю, профілактики визначається виходячи зі ступеня ризику.

Щодо протидії відмиванню коштів доцільно шукати оптимальний варіант розподілу регуляторного та контрольного навантаження між державними органами фінансового контролю та приватним фінансовим сектором.

У сфері ПВД/ФТ регулювання на міжнародному рівні роль стратегічного документа виконують нові редакції 40 Рекомендацій - міжнародні стандарти FATF. Перегляд стандартів передуює постійна робота FATF у напрямку дослідження типологій відмивання грошей, вивчення національних ризиків відмивання грошей. З огляду на це, основні елементи методології у сфері ПВД/ФТ представлені рис. 3.3.

У багатьох країнах на національному рівні розробляються та приймаються спеціальні документи, що визначають стратегію держав у сфері ПВД/ФТ. Безперечно важливість стратегії складають встановлювані нею фундаментальні основи методології регулювання щодо ПВД/ФТ в кожній конкретній країні, що включають підходи, стратегічні та тактичні цілі, завдання та перспективні напрямки розвитку (Додаток Ж).

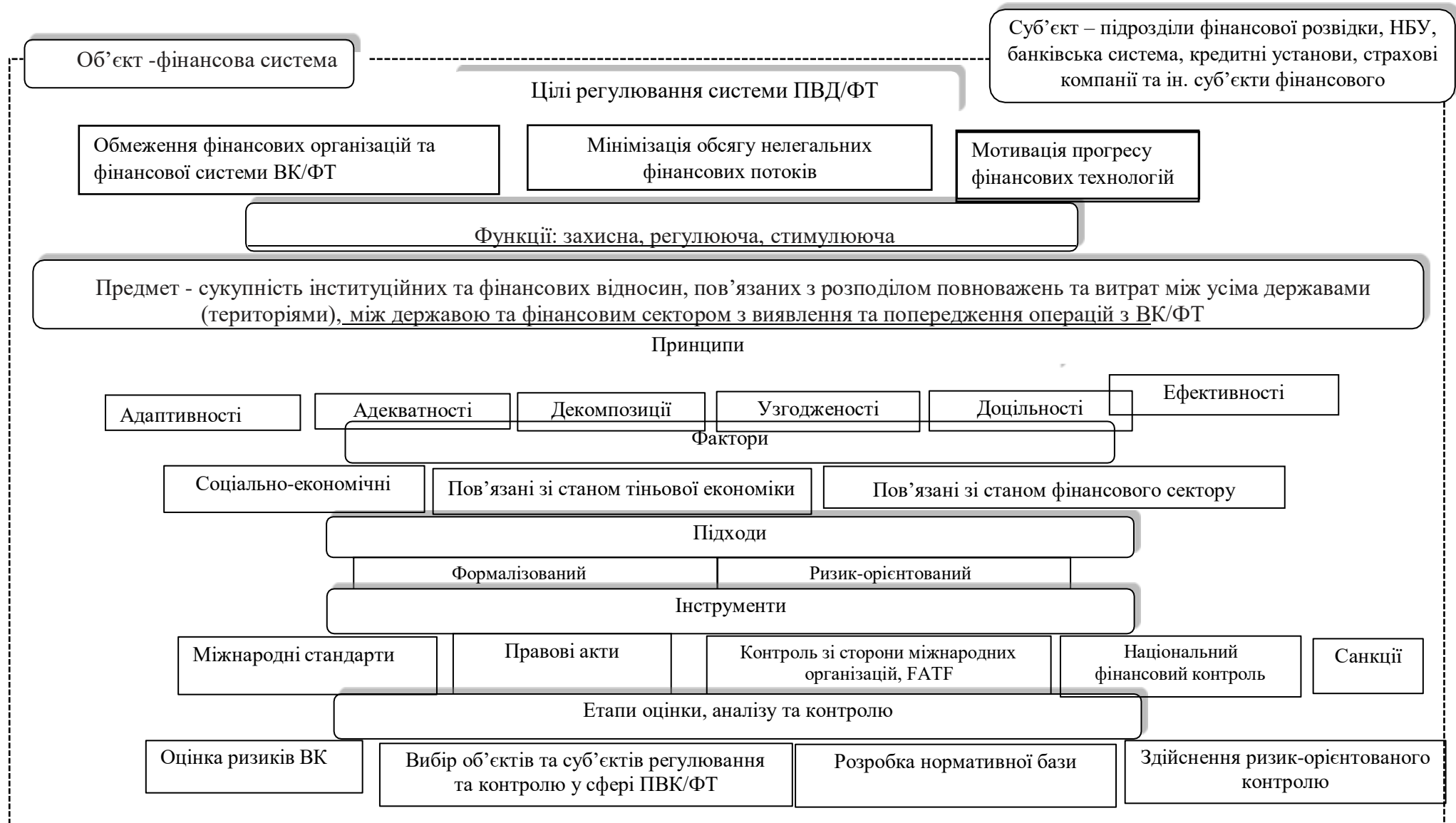

Рис.3.3. Методологія регулювання діяльності у сфері ПВД/ФТ

Джерело: складено автором самостійно

Цілі у сфері ПБК/ФТ зводяться до максимальної відповідності стандартам FATF, принципами міжнародного регулювання, що формують світову систему ПБК/ФТ, є трирівнева самоорганізація та обов'язковість взаємодії. Принцип самоорганізації регулювання в системі ПБК/ФТ реалізується на трьох рівнях. Перший (міжнародний) рівень - це механізм залучення всіх без винятку країн у глобальну систему, відповідно до вимог FATF. Відповідальний орган: FATF у рамках Європейського Союзу; регіональні організації на кшталт FATF; група «Егмонт» [24]. Функції: розробка методології у сфері ПБК/ФТ. Контроль: взаємні оцінки рівня дотримання країнами рекомендацій FATF. Санкції за невиконання рекомендацій FATF: внесення до переліку країн, що не приєдналися («чорний» список) та вимога до сумлінних виконавців рекомендацій FATF обмежити або припинити фінансові операції з країнами з «чорного» списку.

Практично жодна з країн, зокрема Україна, з тих чи інших причин об'єктивно немає можливості одночасно виконати всі рекомендації FATF. Більше того, запровадження заходів фінансової ізоляції можуть виявитися руйнівними для багатьох економік. Враховуючи цю обставину, FATF було ухвалено рішення надати можливість країнам самостійно знайти методи входження до міжнародної системи. На практиці така можливість реалізується через регіональний підхід, який передбачає об'єднання ряду сусідніх держав, пов'язаних між собою економічними та політичними зв'язками, що мають досить спільні риси в економіці, національному менталітеті, регіональні організації на кшталт FATF. Слід зазначити, що FATF входить до складу багатьох таких організацій, забезпечуючи їм методологічну підтримку та беручи участь у взаємних перевірках.

Другий рівень (національний) є механізмом залучення національних регульованих фінансових організацій у виконання процедур зі збору відомостей про фінансові операції, що пов'язані з відмиванням грошей та передачі їх у підрозділ фінансової розвідки. Саме здатність залучити до участі усі фінансові організації та домогтися повного виконання ними рекомендацій

FATF та визначає ефективність цієї системи. На національному рівні цілями регулювання у сфері ПВД/ФТ є тиск на інші держави, захист власної фінансової систем.

На національному рівні цілями регулювання у сфері ПВД/ФТ є тиск на інші держави та захист власної фінансової систем. Тиск на інші країни здійснюється за допомогою верховенства в основних елементах міжнародного регулювання у сфері ПВД/ФТ. Для захисту власної фінансової системи при ПВД/ФТ від санкцій країни використовують такі елементи регулювання, як:

- спеціалізований державний орган з координації процедур, спрямованих на реалізацію у країні політики ПВД/ФТ, що здійснює ризик-орієнтований аналіз регулювання фінансових відносин; контрольні та правоохоронні органи у сфері ПВД/ФТ - національний підрозділ фінансової розвідки (суб'єкти первинного фінансового моніторингу);

- ліцензування фінансових організацій;

- організація та забезпечення ризик-орієнтованого контролю, спрямованого на формування фінансовими організаціями імунітету до тіньового капіталу;

- елементи, що усувають порушення та/або порушників (адміністративна, цивільна, кримінальна відповідальність для фінансових установ та їх співробітників, обмеження дії або відкликання ліцензії на проведення фінансових операцій);

- заморожування, арешт, конфіскацію «відмитого» чи злочинно отриманого майна.

В рамках ризик-орієнтованого підходу держави використовують різні інструменти регулювання у сфері ПВД/ФТ, у тому числі інструменти:

- ідентифікації учасників фінансових операцій («Знай свого клієнта»);

- виявлення фінансових операцій, фінансових продуктів, клієнтів, які залучені у відмивання коштів;

- протидії залученню фінансової установи у відмивання грошей (відмова від фінансової операції, від відкриття банківського рахунку, від укладання

договору про фінансову послугу, блокування, заморожування фінансових ресурсів невизначеного походження та ін.);

- передачі до національного підрозділу фінансової розвідки повідомлення про підозру у проведенні фінансової операції, пов'язаної з відмиванням грошей;

- санкції, які застосовуються до порушників законодавства.

Третій рівень регулювання - це фінансові та інші регульовані організації, що самостійно виявляють ризики ВК для своєї організації, що розробляють та коригують внутрішні правила фінансового моніторингу та формують систему виконання таких правил.

На практиці інструменти у сфері ПВД/ФТ впливають на економіку, фінансову систему та суспільство в цілому різносторонньо (Додаток 3).

Ризик-орієнтований підхід в ідентифікації клієнтів передбачає самостійну оцінку регульованою фінансовою організацією ризиків залучення у відмивання коштів окремих груп клієнтів та/або певних фінансових продуктів (послуг) та встановлення різних груп ризиків відповідно до вимог ідентифікації. Тобто, щодо клієнтів та/або продуктів (послуг) з високим ризиком залучення у відмивання грошей регульована фінансова організація проводить максимально повний збір ідентифікаційних даних. Тоді як за низького ризику допускається фіксування основних відомостей про учасників фінансових операцій. Фінансові організації надсилають відомості про фінансові операції та їх учасників, щодо яких виникла підозра про залучення до відмивання коштів до національного підрозділу фінансової розвідки.

Залучаючи держави (території) до реалізації ризик-орієнтованого підходу у сфері ПВД/ФТ, що передбачає самостійну оцінку специфіки національних ризиків відмивання грошей, стандарти FATF допускають багатоваріантність у межах кожної групи інструментів. Тому на практиці багатьох країн окремі інструменти використовуються відповідно до формалізованого підходу. Такий підхід регулюванні системи ПВД/ФТ передбачає формування кількісних та/або якісних критеріїв, які є індикатором

для проведення/непроведення тих чи інших процедур. Формалізований підхід до ідентифікації клієнтів може виявлятися у вигляді повної ідентифікації клієнтів та ідентифікації всіх клієнтів, які здійснюють певну операцію, що використовують певну фінансову послугу або продукт (наприклад, відкриття банківського рахунку, здійснення фінансової операції без відкриття банківського рахунку на суму понад встановлений критерій та ін.).

Формалізований підхід у виявленні фінансових операцій, залучених у відмивання коштів, реалізується через операції обов'язкового контролю. Операції обов'язкового контролю - це операції з певним економічним змістом у сумі понад встановленого критерію, до яких найчастіше відносять:

- операції з готівкою у великих сумах;
- транскордонні перекази коштів;
- фінансові послуги та продукти, що зберігають анонімність їхнього власника (анонімні банківські рахунки, цифрові валюти тощо).

Формалізований підхід передбачає направлення відомостей про операції обов'язкового контролю в національний підрозділ фінансової розвідки, де отриманий масив інформації обробляється, аналізується з метою виявлення взаємозв'язків, що повторюються, і передається в правоохоронні та інші офіційні органи для притягнення до відповідальності або підготовки матеріалів і направлення до судових інстанцій. Щодо санкцій за порушення вимог системи ПВД/ФТ ризик-орієнтований підхід передбачає застосування економічних санкцій, у формі компенсації збитків, завданих державними фінансами, приватними фінансовими інститутами та економікою загалом. Фінансові органи США застосовують великі штрафи до банків, викритих у відмиванні грошей. Так, за офіційними даними у протидії легалізації тіньового капіталу органи фінансового контролю США оштрафували Riggs Bank на 25 млн дол. (2004), Bank of New York на 38 млн дол. (2005), JP Morgan Chase на 88,3 млн дол. (2011). Останніми роками фінансові органи США розпочали штрафкування викритих у легалізації тіньового капіталу іноземних банків. Так, один із найбільших банків Великобританії HSBC Holdings у 2012, був

оштрафований на 1,5 млрд дол., у 2014 найбільшим французьким банком BNP Paribas сплачено штраф на користь США на 8,9 млрд дол., у 2017 виставлено штрафи німецькому гіганту Deutsche Bank на 625 млн дол., найбільшому пакистанському банку Habib Bank Limited на 630 млн дол. [48-51].

У рамках формалізованого підходу державні фінансові органи застосовують до порушників норм системи ПВД/ФТ кардинальний уніфікований захід - відкликання банківської ліцензії чи дозволу на ведення іншої фінансової діяльності. На практиці у чистому вигляді формалізований та ризик-орієнтований підходи в даний час не застосовуються. Обидва підходи притаманні всім діючим національним системам ПВД/ФТ, що дозволяє більш ефективно до проводити політику протидії фінансовим злочинам.

3.2. Оцінка ефективності методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму

В основі методологічних відмінностей формалізованих та ризик-орієнтованих інструментів у сфері ПВД/ФТ лежить вид фінансових відносин, які переважають у тіньовій економіці конкретної країни. Загальновідомо, що тіньова економіка сегментує організацію та функціонування тіньового ринку; кожному виду тіньової економічної діяльності відповідає певний вид організації фінансових відносин, пов'язаних із формуванням учасниками тіньової економіки фінансових ресурсів та їх використанням:

- 1) нереєстрована «сіра» економічна діяльність;
- 2) сектор «білих комерційців»;
- 3) кримінальна тіньова економіка.

Держави з високою фінансовою дисципліною доручають фінансовим організаціям - суб'єктам фінансового моніторингу виявлення складних та заплутаних схем трансформації фінансових активів, вимагаючи від них надання до національного підрозділу фінансової розвідки відомостей про

залучення клієнта установи у відмивання коштів. У свою чергу, національний підрозділ фінансової розвідки здійснює передачу даних про відмивання коштів, виявлених суб'єктам фінансового моніторингу, до певних державних органів, наділених функціями проведення слідства та застосування покарання. Грунтуючись на факторах суттєвості, можна класифікувати суб'єктів фінансового моніторингу за ступенем ризику залучення у відмивання грошей на установи:

- підтвердили успішне застосування методів та інструментів, що нейтралізують властиві їм та їх продуктам/послугам ризику ВК;

- з виявленими недоліками в сфері ПВД/ФТ, щодо яких національними або зарубіжними офіційними фінансовими органами висунуто вимоги про реорганізацію внутрішньої системи ПВД/ФТ, та запроваджені відповідні реформи (напр., трасти, хедж-фонди, банки та ін.);

- з високим рівнем стратегічних недоліків у сфері ПВД/ФТ, щодо яких національними офіційними органами або законодавством інших країн прийнято рішення про відмову в діяльності або взаємовідносинах (напр., законодавча заборона на кореспондентські відносини з банками, які не розкривають інформацію про своїх бенефіціарів, або відкликання ліцензії НБУ у фінансових організацій, які не дотримуються законодавства у сфері ПВД/ФТ) [44]. Таким чином, наше дослідження дозволило виділити умови, що сприяють зростанню ефективності заходів у сфері ПВД/ФТ суб'єктам фінансового моніторингу (рис. 3.4).

З погляду розвитку методологічних підходів, об'єктом дослідження регулювання системи ПВД/ФТ виступає фінансова система в аспекті виявлення, попередження фінансових операцій, пов'язаних з відмиванням грошей, збору та аналізу інформації про такі операції. Предметом дослідження рекомендуємо визнати сукупність інституційних та фінансових відносин, пов'язаних з розподілом повноважень та витрат між усіма державами (територіями), між державою та фінансовим сектором щодо виявлення та попередження операцій з відмивання коштів.

Умови розвитку ефективності методів у сфері ПВД/ФТ	
	наявність внутрішнього нормативного акту, що регламентує цілі, функції, методи та процедури у сфері ПВД/ФТ
	незалежність спеціальної посадової особи
	залучення всіх співробітників до процедур у сфері ПВД/ФТ
	відповідність між структурою та рівнем ризиків відмивання коштів у конкретній фінансовій організації, з одного боку, та складом методів та заходів у сфері ПВД/ФТ, з іншого
	достатній рівень технічного та технологічного забезпечення операцій з ПВД/ФТ
	постійне навчання співробітників методів та заходів у сфері ПВД/ФТ, з вивченням досвіду інших суб'єктів фінансового моніторингу, рекомендацій офіційних національних та міжнародних органів у сфері ПВД/ФТ
	моніторинг фінансовою організацією стану заходів та процедур з ПВД/ФТ з метою їх коригування
	ефективний нагляд (дистанційний та на місцях) з боку офіційних органів
	- застосування санкцій та інших дієвих заходів щодо порушників системи ПВД/ФТ

Рис.3.4. Умови розвитку ефективності методів у сфері ПВД/ФТ

Джерело: складено автором самостійно

Суб'єктами регулювання у сфері у сфері ПВД/ФТ виступають:

- FATF як міжнародний методологічний та вищий контрольний орган;
- МВФ, Світовий банк як міжнародні органи, наділені функціями аналізу та контролю в сфері ПВД/ФТ за першості FATF;
- регіональні групи на кшталт FATF з функціями консультування, лобювання інтересів членів у FATF, контролю за пріоритетом FATF;
- відомчі міжнародні організації (група Едмонт, Базельський комітет, Вольфсберзька група), які здійснюють консультаційно-методологічну допомогу своїм учасникам - фінансовим організаціям;
- національні підрозділи фінансової розвідки як орган збору, узагальнення, аналізу інформації про фінансові операції, що мають ознаки відмивання грошей, та передачу їх у національні правоохоронні та податкові органи, або за зверненням до підрозділу фінансової розвідки іншої країни;

- державні фінансово-наглядові органи, які здійснюють регулювання у сфері ПВД/ФТ, нагляд та контроль підвідомчих фінансових та інших регульованих організаціях з метою протидії відмиванню грошей;

- організації фінансового ринку з функцією методичної та консультативної допомоги своїм учасникам;

- фінансові та інші організації, які здійснюють операції з грошима та іншим майном [41].

Суб'єкти регулювання у сфері ПВД/ФТ включають трирівневу систему, що включає міжнародний, національний та корпоративний рівні. Взаємини між ними будуються не тільки на владних повноваженнях вищого над нижчим, але й через освітньо-консультаційні канали, а також зворотний зв'язок із громадянським суспільством та бізнесом. Аналіз основ методології регулювання у сфері ПВД/ФТ дозволяє констатувати, що:

- регулювання у сфері ПВД/ФТ є процесом і функціональною ланкою фінансового менеджменту;

- як процес, регулювання сфери ПВД/ФТ є цілеспрямованим застосуванням специфічних інструментів;

- як функціональна ланка фінансового менеджменту регулювання у сфері ПВД/ФТ вимагає розуміння вектору впливу його інструментів на економіку, фінансову систему та суспільство загалом;

- зважаючи на вагомість результатів практичної реалізації інструментів ПВД/ФТ, потрібні активні нормотворчі та управлінські дії з боку законодавчої влади, що аналізують, підтримують та коригують регулювання у сфері ПВД/ФТ;

- регулювання у сфері ПВД/ФТ спрямоване на вирішення конкретних результатів та досягнення найважливіших завдань розвитку фінансової системи, економіки та державності.

Отже, під фінансовим регулюванням ПВД/ФТ слід розуміти процес, спрямований на досягнення цільових орієнтирів розвитку економіки, фінансової системи та суспільства загалом за допомогою цілеспрямованого

застосування інструментів ПВД/ФТ, а також активних нормотворчих, управлінських та контрольних дій з боку держави.

Сформульований, як фундаментальна основа методології регулювання у сфері ПВД/ФТ, ризик-орієнтований підхід знайшов своє застосування у всіх сферах фінансів. До його переваг слід віднести:

- гнучкість - швидку реакцію на зміну параметрів регулювання;
- універсальність - можливість застосування до будь-яких параметрів регулювання;
- високу ефективність - можливість зосередити обмежені ресурси на найуразливіших параметрах.

Недоліки підходу визначено його природою. Насамперед до них варто віднести суб'єктивність в оцінці ризиків і складності у створенні якісного контролю. Поряд з недоліками ризик-орієнтованого контролю як основи методології регулювання системи ПВД/ФТ, наростають протиріччя в процесі глобалізації та механізму ПВД/ФТ в цілому:

- надмірність навантаження, що накладається на фінансові інститути та державні бюджети через зростання вимог міжнародних стандартів FATF;
- загроза найважливішим фінансовим інститутам і всій національній фінансовій системі від закордонних та міжнародних санкцій усвідомлена не тільки країнами, що розвиваються, а й найбільшими державами світу.

Дані обставини свідчать про те, що тренд на повну реалізацію стандартів системи ПВД/ФТ продовжує розвиватися, та регулювання у сфері ПВД/ФТ займає значне місце у приватних та державних фінансах. Очікується, що його роль і надалі зростатиме, а потреба фундаментальних знань у цих напрямках відповідно збільшуватиметься. При цьому основний напрям розвитку концепції регулювання системи ПВД/ФТ повинен бути посилений в напрямі діджиталізації фінансової системи. У такій ситуації особливої актуальності набувають методики коригування інструментів регулювання системи ПВД/ФТ, а також оцінки ефективності запланованих та реалізованих коригувань.

Висновки до розділу 3

В дослідженні доведено, що система ПВД/ФТ це механізм, який забезпечує процес протидії нелегальним фінансовим потокам, тобто спрямовує рух до окресленої мети, і є специфічною сферою фінансового регулювання – регулювання у сфері ПВД/ФТ.

На наш погляд, необхідність використання прийнятих у 40 Рекомендаціях FATF, національних офіційних документах переважної більшості країн, у наукових публікаціях з ПВД/ФТ поняття «протидія відмиванню грошей» (від англ. combat money laundering), та його похідних: система боротьби з відмиванням коштів (anti-money laundering system), контроль за відмиванням коштів (money laundering control) дозволить уточнити понятійний апарат у даній царині та його трактування.

В розвиток нового напрямку методології та наукової думки автором, який проаналізував міжнародні офіційні документи та національне законодавство у сфері ПВД/ФТ, розкрито цілі регулювання у сфері ПВД/ФТ, етапи розвитку (підготовчий, становлення, функціонування), окреслено об'єкт, інструменти для трьох рівнів такого регулювання та методологічні підходи: формалізований та ризик -орієнтований.

Оцінка діючої практики щодо застосування методів ПВД/ФТ дозволила зробити висновок про те, що система потребує удосконалення. Тому, нами висунуте припущення про те, що для максимально оперативного контролю в межах національного регулювання системи ПВД/ФТ та її максимальна відповідність стандартам FATF, які постійно змінюються, потрібно застосовувати інноваційний підхід через використання цифрових фінансових технологій. Це дозволить проаналізувати та здійснити моніторинг за широким спектром методів оцінки як планованих, так і вже реалізованих заходів задля коригування такого регулювання.

ВИСНОВКИ

Системне дослідження теоретичних та практичних засад методів боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму на міжнародному та національному рівнях, представлене в кваліфікаційній роботі, дозволяє отримати такі висновки.

1. На сьогодні в глобальній світовій фінансовій системі, урядах всіх країн та окремих фінансових установ постають нові виклики, які зосереджені на боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму. Витрати його розподіляються між державними бюджетами, приватним фінансовим сектором і споживачами фінансових послуг у різних країнах по-різному. Формування національної системи фінансової розвідки, що координує діяльність у сфері ПВД/ФТ, слідували такі передумови: негативний вплив нелегальних фінансових потоків на ефективність фінансової політики, уніфікація умов та стандартизація методів здійснення ПВД/ФТ, що слугувало впровадження 40 стандартів FATF, створенню нового напрямку міжнародних фінансів, який аналізує, оцінює та контролює витрати та доходи, пов'язаних з системою ПВД/ФТ, відсутність єдиних правил та підходів до застосування вимог міжнародних стандартів в системі ПВД/ФТ.

2. Оцінювання ризиків на національному рівнях закладає основу для їх управління та формує національну безпеку країни. Для цього в Україні використовується НОР, методика застосування якої базується на стандартах FATF, та проводиться для оцінки, аналізу та контролю над ризиками, які виникають у сфері ПВД/ФТ. За результатами такої оцінки надаються рекомендації щодо мінімізації чи ліквідації ризиків та формування пріоритетів у напрямках зміцнення стійкості економічних систем.

3. За даними дослідників та експертів на сьогодні в Україні до найбільш злочинних напрямів відносять незаконний обіг наркотиків, торгівлю

людьми, експлуатацію природних ресурсів, незаконну торгівлю зброєю, кіберзлочинність та ухилення від сплати податків та організована злочинність. В міжнародній практиці корупція, хабарництво, крадіжки та ухилення від сплати податків та інші незаконні фінансові потоки в країнах, що розвиваються, оцінюються у 1,26 трлн. доларів США на рік. Все це негативно впливає на економічну систему України та світову фінансову систему, а за висновками експертів, підриває розвиток більшість економік.

4. Діюча теорія та практика оцінки ризиків у сфері ПВД/ФТ, які висвітлюються у інформаційних ресурсах FATF, Світового банку та МВФ дає змогу узагальнити методи, які гуртуються на ризик-орієнтованому підході. До найважливіших методів відносимо: методологія МВФ щодо проведення НОР у сфері ПВД/ФТ, методологія СБ щодо проведення НОР у сфері ПВД/ФТ, методологія міжнародної оцінки ризиків ВК/ФТ на рівні ЄС, проведення національної оцінки ризиків фінансування розповсюдження зброї масового знищення Королівського інституту оборонних досліджень (RUSI) Великобританії, методика ОБСЄ зі збору даних при проведенні Національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму. Більшість країн з розвинутою економікою проведення НОР здійснюється у відповідності до вимог міжнародних стандартів, в Україні НОР проводиться відповідно до методичних рекомендацій Держфінмоніторингу.

5. Оцінці ризиків відмивання коштів та управління ним на сьогодні вітчизняні економісти приділяють багато уваги, проте їх фокус зосереджений на новому змісті категорій, що вже відображено в офіційних документах та наукових публікаціях за кордоном. Запропонована в дослідженні теоретична база та методологічні засади визначають використання адміністративних, економічних, організаційних та технологічних інструментів в управлінні ризиками ВК, яке здійснюється в системі ПВД/ФТ.

6. Основними напрямками розвитку методів та інструментів в системі ПВД/ФТ є формування дієвого фінансового механізму на міжнародному та національному рівні. В роботі запропоновані елементи методології

регулювання діяльності у сфері ПВД/ФТ, зокрема: понятійний апарат, цілі, функції, що дозволяють сформулювати теоретичні засади системи ПВД/ФТ, означені принципи, підходи, інструменти та етапи оцінки та контролю становлять його методологічну платформу. Інтеграція теоретичних та методологічних узагальнень може бути основою для подальшого розвитку наукових знань про систему ПВД/ФТ, а також для вдосконалення його інструментарію з метою підвищення ефективності протидії нелегальним фінансовим потокам, з урахуванням балансу витрат на його функціонування та розвиток.

7. Ефективність системи ПВД/ФТ визначається не тільки співвідношенням витрат на її функціонування та вигід від виявлених злочинів, а й здатністю постійно змінюватися та й реагувати на виклики сучасності. Тому пропонується застосовувати інноваційний підхід із застосуванням цифрових технологій.